

ԱՐ. ԱՏԱՐՏՐԺԵԼՆՆ.

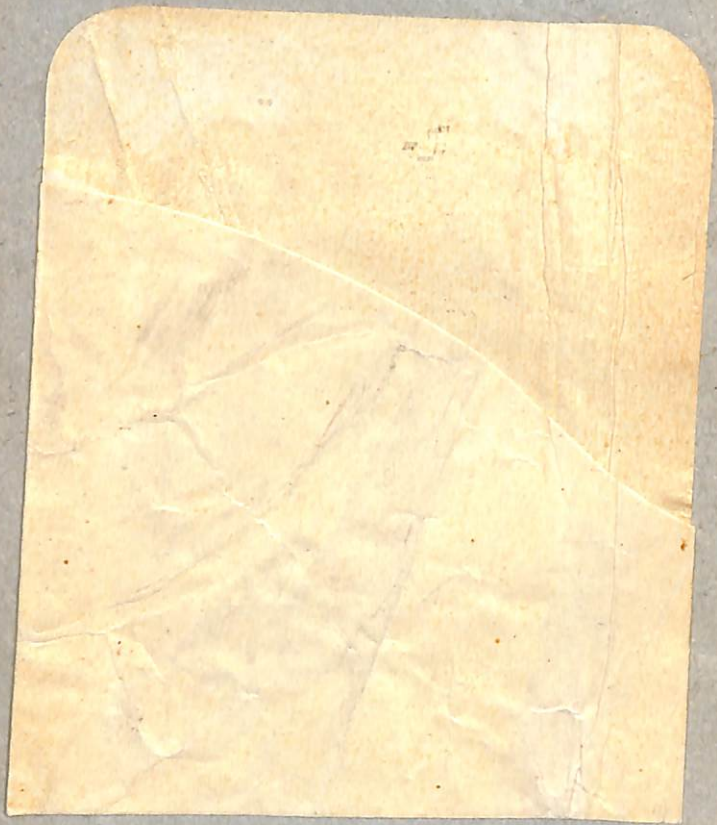
Հրատարակչի փոխանակ
և Երևանի փարոսիչից .

Գ. Գոլիս 1910 թ.

9(47.925)

Ա-38

2/17

2:323.1 [հաստիս-7]

U-37

ՄԱՅՈՒՆ ԵՒ ՄԻՔԵԼ

(ՁԵՆՈՒՆՅՈՒՆ)

ՀՐԱՑԱՆԱԿԻՐ ՔԱՀԱՆԱՆ

Ե Ի

ԼԵՈՒՆ ՔԱՐՈՁԻՉԸ

Տպագրիչ. Լեւոնտիկի

ՎԱՂԻՆԱԿ Ս. ԲԻՒՐՍ

1910

ԳՐԵ.

Սուլթան Համամ Մոլա-բա

Ե. Պոլիս

15290

9 (47925)

5 OCT 2011

U-38

Մ Ն Ա Յ Ա Կ Ա Ն Ս Է Մ Է Ր Ճ Ե Ա Ն 194
(Զ Է Յ Ք Ո Ւ Ն Յ Ի Ն)

Հ Ր Ա Ց Ա Ն Ա Կ Ի Ր Ք Ա Հ Ա Ն Ա Ն

Ե Ի

Լ Ե Ռ Ա Ն Ք Ա Ր Ո Չ Ի Չ Ը

Վ Ա Ղ Ի Ն Ա Կ Ս. Բ Ի Ի Ր Ա Տ
Յ ա ա գ ր Ի ՝ - Հ ր ա ս ա ր ա Կ Ի ՝

Կ. ՊՈԼԻՏ

1910

18-14.02.11

Handwritten notes in Armenian script, including 'Քրտիկի Կոնստանտին' and other illegible text.

Հ 1 0 1 7

Ա.

Տ Ե Լ Ի Գ Է Շ Ի Շ

ԶԷՅԹՈՒՆՑԻ ՀԱՄԲԱՒԱՒՈՐ

ՏԷՐ ՕՀԱՆ ՂԱՎՈՒՂԸ-ՊԷՅԹԻՒՖԵԱՆԻ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Տէր Օհան ծնած է 1763 մայիս 13ին և իր պապին Տէր Յովնաննէսի ձեռքով մկրտուելով անուանուեցաւ Փիւրիւսիւրիւն (Պրոքսորն)։ Իր հայրը Ուհան (Օհան), իսկ մայրը Գուհար (Գուհար) կը կոչուէին։ Ինքը, ինք տարեկան, սկսաւ տիրացու Սիմօն անունով ջուլհակի մը քով ուսանին, որովհետեւ դեռ այն առեւն Զէյթունի մէջ դպրոց չկար։ Իսկ իր կարգացած դրքերն էին Սաղմոս, Նարեկ, Ժամագիրք եւն։

Այս համեստ պաշարով բաւականանալով վերջացուց իր ուսումը եւ տիրացու դարձաւ, որովհետեւ գեղեցիկ և քաղցրանչիւն ձայն մ'ունէր եւ մաքուր բարոյականի տէր էր, թէեւ կռուասէր եւ բուռն պատահաբներու եւ վէճերու հետեւող։ Տիրացու փիւրիւսիւնը եւն երբ տասնեւեօթը տարեկան եղաւ, Սիւսէլլիմէնց փորդ Սնաղոնին հետ պատկուեցաւ և 27 տարեկան սակին դաւակ մ'ունեցաւ Սարգիս անունով։ Երբոր հաւը, Տէր Յովնաննէս մեռաւ, հայրը եւ ծխական ուղեցին զինքը քահանայացնել։ Սակայն այն ա-
Զէյթունի վանքին Եպիսկոպոսը վախճանած ըլլա-
արկ եղաւ Սիս գնալ։ Ուստի տիրացուն՝ Եաղուպ
ն և ուրիշ տասնի չափ մարդոց ընկերակցու-
մէ գնաց Սիս եւ հոն երեսուն տարեկան հասակին
դր պահան թէոթորոս Կաթողիկոսէն քահանայ
վրա բուեցաւ և իր հօրը անուամբ Տէր Օհան կոչ-
ամբ

կը

ը-

ւեցաւ: Նորընծայ Տէր Օճանի ստորագրութիւնն էր «Քրիստոսի ծառայ Օճան քոյ դալուղը պէօյիւկէնց (1)» . մինչեւ ցմա՛ր իր ստորագրութիւնն այսպէս մնաց: Իւր մեծ հօրը դալուղը պէօյիւկէնց տէր Յովհաննէս կըսէին կամ օգգօրեց, որովհետեւ 40 տարի առաջ Ձէյթունի բոլոր քահանաները գլուխնին դալուղ կը կրէին (Ղաւուղը սեխաձեւ եւ կլոր գդակ մըն է, որ ընդհանրապէս սև կերպասէ շինուած և բամբակով լեցուած է), և անոր վրայ ալ երեք կանգուն երկայն սև մետաքսէ փօշու (2) մը կը փաթաթէին և վերարկուին տեղ ալ սև մաշկա՛ն (3) մը կը հագնէին. ա՛նա այս էր Ձէյթունի քահանաներուն տարազը: Թէև Տէր Օճան դեռ մեծ համբաւ ստացած չէր, բայց իր պարթև հասակը, շնորհալի մօրուքը, նիստն ու կացը կը ասրբերէին միւս քահանաներէն. ասկէ զատ իրենց գերդաստանը արտաքոյ կարգի նիւրասէր էր, այնպէս որ բազմաթիւ ծանօթ և անծանօթ նիւրեր անպակաս էին իրենց տունէն:

Ձէյթունցիք Տէր Օճանը յարգելու համար, իւր պատուն Օգգօրեց տխողոսը իրեն տուին: Ձէյթունի մէջ վեհանձն և քաջ մարդոց Օ գ գ օ անունը կուտան, որ ըստ իրենց քաջի և կտրիճի նշանակութիւն ունի:

1. «Մուրճ» ամսագրի 1901 նոյեմբեր, 11-րդ համար, 84 երեսի մէջ Հ. ստորագրութեամբ մի պարոն, վերոյիշեալ քահանային համար հետեւեալ անունը տուած էր «Նրա իսկական անունն է Օճան Տէր-Յակօբեան, ինչոր սխալ և թիւրիմացութիւն է»:

2. Սև փայլուն կերպաս մը որ Հալէպի մէջ կը կը գործուի:

3. Ասիկայ ֆիլիք այծի մազէն գործուած հարտին քաղաքի մէջ):

Տէր Օճան իր թաղի Ս. Սարգիս Եկեղեցոյ վերաշինութեան համար 1802ին Սիս երթալով Մեծանուն Կիրակոս Ս. Կաթողիկոսէն կոնդակ մը ստացաւ հանգանակութեան մը ձեռնարկելու համար: Նախ Ատանա գնաց, յուսալով որ Ատանայի Հայերը 7-8000 զըշ. ի չափ նպաստ մը կ'ընեն, որ պէտի կարենար Եկեղեցին վերաշինել, որ թաղին ժողովուրդին համար շատ նեղ կուգար: Տէր Օճան Ատանա երթալով Կաթողիկոսէն ստացած կոնդակը Թաղական Խորհուրդին յանձնեց: Ատանացիք անոր լաւ ընդունելութիւն ըրին, նոյն իսկ կիւակի օր մը Մայր եկեղեցոյն մէջ նա «Նրաչափաւ» շարականը երգեց և եկեղեցոյ աւագ քահանան բեւալով վրայ կոնդակը կարգալով ժողովուրդին կոչ մ'ըրաւ. «Ձէյթունէն մինչեւ այժմ ոչ ոք եկած է մեր քաղաքը այսպիսի նուիրական կոչ մ'ընելու, այս առաջինն է, պէտք է որ առատաձեւուն լինինք»: Ասկէ յետոյ աւագ քահանան Պղտիկ օլլուն հետ մէկտեղ ժողովուրդին մէջ սնակ պտտցուց և գոյացած դրամը 500 զըշ. եկեղեցոյն աւարտուէն յետոյ բերին Տ. Օճանին յանձնելու և պարծենալով ալ կ'ըսէին, «Կեցցէ, մեր ժողովուրդը առատօրէն օգնեց և մեղ Տէր Օճանին քով ամօթասար չձգեց»: Տէր Օճան յարեց, «համբեցէք, նոյնմ որքան դրամ է». նոքա համբեցին որ 500 զըշ. ի մօտ էր: Տէր Օճան շինդունեց և մերժելով ըսաւ, «ես ձենէ 7-8000 զըշ. կ'ակնկալէի, արդ այսքան դրամին գիջում չ'եմ ընեմ Պղտիկ օլլուն անմիջապէս իր քսակէն 500 զըշ ևս աւելցուց և աղաչեց որ ընդունի. բայց ի գուր, Տէր Օճան պատասխանեց թէ այդ 1000 զըշ.ը մեր քով ալ կը գտնուի, աւելի լաւ է որ այդ դրամով ձեր ուրիշ պէտքերն հոգաք»: Այս խօսքին վրայ Պղտիկեան և աւագ քահանան մեկնեցան քովէն ամօթասար. իսկ Տէր Օճան սրամասած անմիջապէս դուրս

ելաւ եկեղեցւոյն սենեակէն եւ գնաց պանդոկ՝ սենեակ մը վարձելու եւ տեղաւորուեցաւ հոն: Նոյն օրը պատահամբ պանդոկին բակին մէջ մոռնետիկ մը բարձրաձայն կ'աղագարարէր թէ Մէննէն պէյին խոնախին (պալատ) մէջ կամաւոր զինուոր կը գրուին, ով որ կ'ուզէ թող երթայ գրուի հինգ տարի պայմանաժամով. հագուստ ձի եւ սննունդ կառավարութիւնը պիտի հոգայ, նաև հարկեր զրչ. ամսական կ'ստանայ. երկրորդ չըջանը արդէն 8 տարի է, ամէն մարդ կ'ընդունի առանց կրօնի խտրութեան: Տէր Օնան այս ծանուցումը լսածին պէս խորին մտատանջութեան մէջ ինկաւ, յանկարծ մտքին մէջ սա ծրագիրն յղացաւ և իւր ընկեր Միքայէլին ըստ. «քու աշխարհական հագուստը ինձ տուր, իսկ դու ալ իմ կղերական հագուստը հագիր»: Խեղճ Միքայէլը շուարած պատասխանեց, «ինչպէս կարելի է ինձ կղերականի զգեստ հագնիլ»: Տէր Օնան ըստ. անոր որ իր հրամանը կատարէ եւ խոստացաւ բացատրել այս կերպարանափոխութեան պատճառը: Ասոր վրայ Միքայէլ հաւանեցաւ, քիչ վերջը Տէր Օնան աշխարհական մըն էր: Այժմ նա յայտնեց իր ծրագիրն Միքայէլին: Ես Օսմանցոյ գիժախոմբին (A) մէջ ծառայելու կ'երթամ, ով գիտէ քանի տարի պիտի մնամ. կամ կը մեռնիմ կամ կ'ապրիմ»: Միքայէլ աղաչեց զինքը իր այդ որոշումէն ետ կեցնել, առարկելով թէ քահանայի մը անվայել է այդ. սակայն քահանան իսկոյն պատասխանեց. «է՛հ, շատ մի մրմոար, ապա թէ՛ ոչ հիմա կապ-

1. Սուլթան Սէլիմ, Սուլթան Մուսթաֆա, և Սուլթան Մահմուտ թագաւորներուն օրով քանի մը տեսակ զինուորութիւն կար, ենիչէրի, հայթա օճաղը, դատը զորան օճաղը, տէլի օճաղը: Վերջինները հիմակուան զոր սէրտարըին կը համապատասխանեն:

տակեմ. միթէ՞ դուն կը կարծես որ ես զինուոր լինելով ամէն ինչ պիտի ուրանամ, երբէք սխալ մի հասկնար զիս, ես մեր եկեղեցւոյ վերաշինութեանը համար ստակ ճարելու կերթամ, փոխանակ Ատանայի եկեղեցւոյն մէջ ստրուկ մուրացկանի դեր կատարելու, կ'երթամ կամաւոր զինուոր կը գրուիմ ու ես կը շահիմ հարկ եղածն իմ աշխատութեամբ»: Աս ըսելուն վրայ անմիջապէս նամակ մը գրեց իր ծնողաց:

Այդ նամակն ալ սապէս գրուած էր, որ նոյնութեամբ հետեւեալն է.

Պատկառելի հայր,

Ես Տէլիներու օճախը կամաւոր զօրք գրուեցայ, արդ զիս մոռցէք, քանզի գիժախոմբին ընկերացայ. կամ կը մեռնիմ, կամ շատ դրամով կը վերադառնամ եկեղեցին նորոգելու: Ատանայի հայերը չկրցան իմ փափակ կատարել: այս չափ բաւ համարելով, սիրելի հայրիկ, Ձեր եւ մօրս Գոհար խաթունին ձեռքերը ջերմ փափաքով կը համբուրեմ, եւ մէկ հատիկ սիրելի դաւակա խառնոր Սարգիսին սեւ աչքերը և երէցկիւնս Անազոն խաթունին ալ այտերը կը պագնեմ. քանի մը օրէն հեռուոր երկիր պիտի երթանք, մնացէք բարեաւ, ձեզի համար աղօթող:

1802 Նոյ. 2 Բրիտտոսի ծառայ
ՕՀԱՆ ՔՀՆԵ. ՂԱՎՈՒՂԸ ՊԵՅՅԻԿԷՆՅԵ

Այս նամակը Միքայէլի յանձնելով զայն ճամբու գրաւ դէպ ի հայրնիք (Ձէյթուն) իւր քահանայական տարազով. իսկ ինք մկրտող առնելով կնտեց իւր փառաւոր մօրուքը, բայց եւ այնպէս քիչ մը թողուց իր մօրուքէն, որովհետեւ քահանայ լինելուն պատճառաւ լիսփին անմօրուս լինելը մեղք համարեց: Կարգը եկա զինուոր գրուելուն, բայց ասկէ առաջ հետեւեալ խօսքերն ուղղեց իրեն. «Բեզ տեսնեմ, Տէր Օնան, Ատա-

նայի հայերուն դիմացիր իբրև մուրացկան ու անոնցմէ հաղիւ հաղիւ հաղ հաղար զյոյսացաւ, այդ եւ չընդունեցիր եւ հիմա քահանայական աստիճանովդ զինուոր գրուելու կ'երթաս. սա ալ առաջի Աստուծոյ եւ առաջի մարդկանց խենթութիւն է, բայց ոչ, ընելիքդ խենթութիւն չէ, այլ քաջազարծութիւն, առաջ մուրացկան մ'էիր, հիմա զինուոր ես. քաջալերուէ եւ մխիթարուէ: Բնաւ մի տրամիր, զնա, գրուէ:» Մինչեւ Մէննէն Պէյին Պալատը այս մենախօսութիւնը կ'ընէր. պալատին դրան առաջ հասաւ, աներկիւղ ներս մտաւ եւ գնաց ներկայացաւ Պէյին: Պէյը հարցուց անոր թէ զինուորագրուիլ կ'ուզէ՞: Այո, պատասխանեց Տէր Օնան: Ո՞ր տեղացի ես: - Զէյթունցի եմ: Միթէ հա՛յ ես.— Այո, հայ եմ և քահանայ: - Ուրեմն քեզ չվայելեր զինուոր գրուիլ, ըսաւ Պէյը, իսկ եթէ կրօնքդ փոխել կ'ուզես, այդ ուրիշ խնդիր:— Ոչ, քաւ լիցի, սակայն ձեր մուսնետիկի ծանուցման մէջ կրօնքի խնդիր չիկար եւ այդ պատճառաւ է որ ես եկայ: Պէյը յարեց, ես կատակ մ'ըլի, կրօնքի խնդիր չկայ հոս. քանի՞ տարեկան ես: 39 տարեկան: Անունդ ի՞նչ է: - Օնան քէչիչ զավուզը պէօյիւք օլլու:— Հա, լո՞ւր եմ այդ անունը, դու յայտնի գերդաստանէ մը պէտք է ըլլաս, ետղուպ օլլուի թաղէն, այնպէս չէ: Այժմ բան մը պիտի ըսեմ, բայց չը վերաւորուիս. կ'ըսեն թէ զավուզը պէօյիւքներուն զըլուխը պարապ կըլլայ, ճի՛շդ է: - Եթէ գլուխս պարապ չըլլար՝ այս զիժախմբին մէջ չէի մտներ: Պէյը խնդաց այս սրախօսութեան վրայ եւ ըսաւ, դու տէլի քէչիչ մը ես: - Շատ լաւ, կ'ընդունիմ այդ մակդիրը. բայց կ'աղաչեմ իմ քրիստոնեայ և քահանայ լինելը Ձեր մօտ իբրև գաղտնիք մնայ: Այդ մասին անհոգ եղիր, յարեց Պէյը, բայց Սոոյ կաթագիկսէն չե՞ս վախնար. քէնչպէս չէ, եւ իսկուպէս անոր համար է որ անունս

և կրօնքս կ'ուզմ ձեռածկել: Եւ հայ լինելը չհասկցուելու համար, Պէյը անոր իր կամքով Եոսուֆ (1) անունը տուաւ: Պէյը հարցուց՝ ձիավարք ես եւ կրնա՞ս ճիրիտ խաղալ: — Այո, բայց առաջուց ըսեմ որ ճիրիտ խաղալս վտանգաւոր է, որովհետեւ իմ զարկածս կամ կը մեռնի կամ կիսամեռ կ'իյնայ: Եթէ բազուկս փոկով մը լաւ կապուի, քիչ մը կը տկարանայ եւ զարնուողը թերեւս չմեռնի: Վաղը ճիրիտի փորձ պիտի ըլլայ, ըսաւ Պէյը, սլատրաստ գտնուէ: Եոսուֆ սիրով ընդունեց հրաւերը պայմանով որ իր հաւնած ձին իրեն տրուի: Պէյը յօժարեցաւ: Եոսուֆ հետեւեալ օրը հաւնած ձին հեծած դուրս ելաւ եւ փորձով գտաւ որ ձին իսկապէս իր ուղածին պէս է ու գնաց Պէյին շնորհակալութիւն յայտնելու, եւ երկուքը միասին ձիարչաւի հրապարակը գաղին, որ Ատանայի կամուրջէն քիչ մը հեռու տափարակ տեղ մըն է: Թէ թուրքերէ և թէ հայերէ բազկացած բազմաթիւ մարդիկ հաւաքուած էին այս տեղ. ներկայ էր նաև Ալի-Րիզա բաշան, քաղաքին աւագանին հետ, ինչպէս նաև կառավարական պաշտօնեաներ: Կուսակալին (վալի) առջեւ մեծ ծրար մը դրուած էր, որուն մէջ կը գտնուէին խիլախներ (ղզեստ) ամենաճարպիկ ճիրիտձիներուն սամանուած: Հանդէսը ըսկըսաւ, տասը ձիաւորներ շարուեցան Տէլի Եոսուֆի կողմը, իսկ տասը ուրիշ ձիաւորներ ալ անոր հակառակորդ հռչակաւոր Ասլան Ալի անուն ճիրիտձի մը քով: Երկու կողմի տասնեակներն դէմ առ թէմ գալով խաղացին. կարգը եկաւ պետերուն Ալի եւ Տէլի Եոսուֆ իրարու քով երթալով համբուրուեցան և

1. Եոսուֆ անունը Քրիստոնէից Յովսէփ անունն է. ուրախացաւ տէրաէրը թուրք անուն չըլլալուն համար:

հրաժեշտ տուին (1) և սկսան խաղալ՝ քանի մը անգամ իրարու դէմ արշաւելէն յետոյ, բայց իրեւ ճիշդ խաղ Ասլան Ալին ձայն տուաւ, Ո՛վ Եոսուֆ, ամուր բռնէ զքեզ, ա՛ա ճիւղտս եկաւ, եւ անմիջապէս ճիրիտը արձակեց Եոսուֆին դէմ, որ խիստ ճարպիկ լինելով ձիուն մէկ կողմը ծոնցաւ եւ հակառակորդին ճիրիտը օդին մէջ սլացաւ: Եոսուֆ շտկուեցաւ եւ կանգնեց: « Ով Ասլան Ալի, պատրաստուէ, որովհետեւ կարգն ինձի եկաւ », եւ վերջին բառն դեռ չարտասանած, ճիրիտը սլացաւ Ասլան Ալիին ականջներէն մէկը առաւ տարաւ. խեղճ Ալիին արիւնը կը հոսէր առատօրէն: Հանդիսականք պահանջեցին վերջացնել այդ խաղը և Ասլան Ալի դո՛ւ եղաւ միայն մէկ ականջով աղատուելուն: « Կեցցէ, Տէլի Եոսուֆ, կեցցէ » լսելի եղաւ ամէն կողմէն: Վալին անմիջապէս Տէլի Եոսուֆը իրեն կանչել տուաւ և ըսաւ անոր. աֆէրիմ, պուստան սոնրա սէնին խամին Փա՛րատ (2) տըր (Կեցցէս, այսուհետեւ դու Փա՛րատ պիտի կոչուի): Նոյն օրն իսկ դիժախմբին հորիւրապետ կարգեց 500 լըշ. ամսականով, եւ իբր մրցանակ խիւլաթի ծրարը քակեց եւ մէջը գտնուած սրմալը չէփկէնը (բաճկոն և արծաթապատ պատեանով սուր մը նորանուն Փա՛րատ աղային նուիրեց: Մէննէն Պէյը Եոսուֆին քաջութիւնը ու յարգը աւելի շատ բարձրացնելու հա-

1. Օրէնքով պէտք է որ ճիրիտ խաղացողները նախապէս իրարու հետ համբուրուին, արպէս զի թէ աստ եւ թէ հանդերձելոյն մէջ իրարու մա՛նապարտ չսեպուին:

2. Ըստ թրքաց Փա՛րատ կը նշանակէ յաղթանդամ, զօրեղ, կտրիճ: Ամասիա քաղաքին մէջ մարդոց ձեռքով շինուած քարայրներ կան, որոնց համար թուրք աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Փա՛րատ չիներ է, իսկ ըստ հայկականին Մի՛րզատ չինած է:

մար, ցոյց տուաւ վալիին անոր աջ թեւը, որ փոկով կապուած էր՝ ուժը չափաւորելու համար. վալին իր ձեռքով իսկ քակեց փոկը նորանոր գովեստներով, ու քաղմութիւնը ցրուեցաւ:

Գիժախմբին հաղարապետն էր Ատանայի Եէկէն աղա Բամազան օղլուն, որ ունէր հետեւեալ չորս թիկնապահները, Չնքուչցի տէլի Արթին և տէլի Սաչօ, որոնք հայ էին, և պէնկլի Ամէտ ու Չէկէնկ Հասան Թուրքերը: Վերոյիշեալ դէպքէն հինգ օր յետոյ՝ յիշեալ հաղարապետին յանձնեցին հարիւր ձիաւոր և յանձնարարեցին որ նախ Սարը-չամ (1) ըսուած վայրն երթայ և Շէրէֆլի աշիրէթի տէրէպէյին Մուստաֆա Պէյը իր ընկերներովը միտին ողջ կամ մեռած Ատանա բերէ: Տէլիներուն անգորանիկ գործը այս եղաւ: Նոյն ատենները յիշեալ աւազակապետ Մուսթաֆա Պէյը քսան ձիաւորներով այն տեղ կը գտնուէր: Այս տէրէպէյին Ատանայի և չրջակայից ագարակապետներն և կարաւաններն կը կողոպտէր անխնայ: Բանը հիմայ այն աստիճանին էր հասեր որ նոյն իսկ Ատանայի վալին կը վախնար անկէ: Գիժախմբը Ատանայէն մեկնելով գընաց Սարը-չամ ըսուած վայրն և պաշարեց աւազակապետն իր ընկերներով հանդերձ. առաջարկեց.— եթէ Տէլի պաշը Եէկէն աղան ինձի գայ՝ կը յանձնուիմ: Ասոր վրայ Տէլի պաշը Եէկէն աղան գնաց դէպի աւազակապետը, որը սակայն դրժելով իր խօսքը հրացանը պարոպեց տէլի պաշի Եէկէն աղային վրայ, որուն ձին

1. Սոյն վայրն Ատանայէն 7 ժամ հեռու, անոր հիւսիս-արևելեան կողմը կը գտնուի, հոն շատ մայրի ծառեր կան, որոնց բունները դեղին են, անոր համար անդացիք Սարը-չամ անունը տուած են:

վերաւորուեցաւ, Եէկէէ աղան չկարողանալով փախչել՝ գերի ինկաւ իր հակառակորդին ձեռքը: Երբ ձիաւորները տեսան իրենց պետի գերի առնուելը, ուղեցին փախչել. բայց հարիւրապետ Փարատ աղան խրախուսեց զանոնք և յարձակում գործեց թշնամիներու վրայ: Աւազակապետն այս տեսնելով հրացանի հարուածով մը թեթեւ կերպով վերաւորեց ուսէն յանդուգն Փարատը, որ դէպի աւազակապետն ուղղեց իր հրացանը նետեալք խօսքով. «նիմա կարգն ինձի եկաւ, առ բաղդիդ»՝ գնդակը ճիշտ աւազակապետին աղջրէն միտուեցան և ձնուն վրայէն գետին տապալեց: Բաղդի բերմամբ աւազակապետին ձին փախչելով տէլիներուն բանակն և կաւ, հրացանաձգութիւնը սկսաւ երկուստեք, որ մէկ ժամու չափ տեւեց. ի վերջոյ տէլիները գերի բռնեցին աւազակապետը: Եէկէն աղան օգտուելով պատահած խառնաշփոթութենէն՝ յաջողեցաւ փախչել իր բանակը և այսպէս Փարատ աղայի շնորհիւ ազատեցաւ մահուանէ: Աւազակներն յաղթուեցան 3 մեռեալ թողնելով պատերազմի դաշտը. երկուքը փախան, իսկ մնացած 13 հոգին իրենց պետին նետ անձնատուր եղան և շղթայակապ հանդիսաւոր կերպով Ատանա բերուեցան: Տէլիներու կորուստը 3 մարդ էր: Երբ տէլիները Ատանա հասան իրենց կալանաւորներով, թէ վալին և Թէ քաղաքին համայն ժողովուրդն անհուն սերախութեամբ զանոնք դիմաւորեցին: Այս բազմութեան առջև վալին գիժապետ Եէկէն աղային աֆերիմներ ըսելով ճակատը համբուրեց: Բայց Եէկէն աղան ըսաւ. «Տէր իմ, ես արժանի չեմ ձեր բարի համբոյրին», և սկսաւ մանրամասնօրէն պատմել պատահածը, Փարատ աղային քաջագործութիւնները և յետոյ աւելցուց եթէ կը բարեհաճիք իմ պաշտօնս ամենայն սիրով Փարատ աղային կը թողում: Բաշան անոր խօսքին և կամքին համեմատ անոր

նժոյգ մը նուիրեց և հազարապետութեան տիտղոսը պարգևեց ու ըսաւ. «Այսուհետև դուն ես Տէլի պաշին, կը շնորհաւորեմ հազարապետութեանդ պաշտօնը, խմբիդ վրայ ուրիշ 100 ձիւորներ ալ կ'աւելցնեմ և խազորի իշխանութիւն կուտամ ընելու ամէն ինչ, որ հակառակ չէ կառավարութեան: Ասկէ զատ ձեր մասին գովասանական նամակներ պիտի գրեմ կ'. Պոլիս կեդր. վարչութեան: Այս պաշտօնդ փոխնիփոխն պիտի կատարես Պաղտատ, Հալէպ, Գոնիա և Ատանա. եթէ նինք տաքուայ պայմանաժամը լրանայ՝ այնուհետև ազատ ես, և եթէ կրկին անգամ շարունակել ուզես՝ Բ. շրջանն 7 տարի է, այսուհետև քեզ իբր ամսական 1500 դր. պիտի վճարուի և որ ուր դրամը պէտք չեննաս, տեղւոյն կառավարութիւնէն կրնաս ստանալ, իսկ երկու ամսական կանխիկ վճարեմ այժմ, անուշդ Փարատ էֆ. պիտի կոչուի այսուհետև»: Դեռ բազմութիւնը ցրուած չէր, վալին անձամբ անոր վերքն նայելով, հրամայեց բժիշկներուն որ դարմանին: Փարատ խոնարհութիւն մ'ընելով հրաման խնդրեց խօսելու, որ կատարուեցաւ: «Տէր իմ, այս է իմ առաջարկը, ձիւորներուն թիւը 400 ըլլայ և անոնց համար երեքսկան ամսական կանխիկ վճարուի, ասկէ զատ 4 կտրիճներուս, Չնգուչի 2 հայերուն և Ատանացի 2 թուրքերուն յիսնապետի պաշտօն արուելով 300ական դր. ալ ամսական տրուի»: Վալին Փարատ էֆ. ին խնդիրներն ընդունեց և բազմութիւնը ցրուեցաւ:

Մուսթաֆա Պէլի նուաճման համբաւը մինչև Գոնիա հասած էր, տեղւոյն վալին Միւխլիս քաշան տէլի պաշին իրեն հրաւիրեց: Ատանայի վալին ատոր հաւանութիւն ցուցնելով տասն օր յետոյ 400 ձիւորներու գումարտակ մը Փարատ էֆի. տրամադրութեան տակ զբաւ, իսկ կալանաւոր աւազակախումբն ալ Փայա-

առւ բերդը դնել տուաւ : Գոնիայի կողմերը կը գտնուէին երկու Աշիրէթներ (ցեղ), մին Շէրէֆլի աշիրէթի, միւսը Պէկ-տիլլի աշիրէթի կը կոչուէր, այս երկու ցեղերուն ըրած բարբարոսութիւններն այլևս իրենց գազաթնակէտին հասած էին : Երբոր տէլիներու խումբը Գոնիա հասաւ, տեղւոյն վալին և թագաւորազն Մօլլա Հիւնքեար օղլուները անոնց մեծ յարգ ու պատիւ մատուցին և Փարսատ էֆէնտիին պատմեցին այս երկու աշիրէթներու կատարած բարբարոսութիւններու մասին և աղաչեցին որ զանոնք քշելով տանին և Հալէպի կողմերը բնակեցնեն : Փարսատ նկատեց իր ձիաւորներու սակաւաթիւ ըլլալը և առաջակեց որ 400 զինուոր ևս աւելցուի խմբին վրայ : Խնդիրքը կատարուեցաւ : վալին քաջալերական խօսքերով զանոնք ճամբու դրաւ ըսելով Փարսատ էֆէնտի, ինչպէս յաղթող կը հանդիսանաք : Փարսատ խոնարհեցաւ և իսկոյն մեկնեցաւ իր խմբով : Ան ատենները գրեթէ 1000 տունէ բազկացած աշիրէթներն Գոնիայի դատարան մէջ համախմբուած էին : Տէլի պաշին իր դուռըով յաջողեցաւ զանոնք պաշտել և երկու մարդ զրկէց անոնց հետեւեալ նամակով : «Աշիրէթներ, եթէ ձեր կամքով ինձի անձնատուր կ'ըլլաք, վստահ եղէք, ձեզի վրաս չհասնիր, իմ բերնէն ապրող վաթիկան հով կը փչէ, ես ուրիշ Օսմանցիներուն պէս սուտ (1) չեմ սիրեր, արդ պէտք է յանձնուիք, հակառակ պարագային, ամէնքդ ալ սուրէ կանցնեմ, ձեզի օրինակ ահա ձեր Պէյը, որ Փայասու բերդին մէջ կը հեծէ այժմ» :

Ատոր վրայ աշիրէթները խորհրդակցելով, որոշեցին իրենց մէջ որ երթան խմբովին անձնատուր լինին, քանզի ամբողջ երկրագործ գիւղացիք Տէլի պաշին

1. Հարկաւ սուտ չի սիրեր թէ հայ է, և թէ քրոնանայ :

միանալով կրնային իրենց պատուհաս հասցնել, որով թէ իրենք և թէ իրենց ընտանիքները թշուառութեան պիտի մատնուէին. արդ, երկու չարեաց փոքրագոյնը ընտրելով և տէլի պաշիի ազնուութեանը վստահելով, իրենց զէնքերը ուղտերու վրայ բեռցուցած գնացին տէլի պաշին յանձնուեցան : Փարսատ էֆ. ալ զանոնք տնով տեղով առջևը ձգեց և բերաւ Գոնիա յանձնեց վալին : Թէ վալին և թէ Մօլլա Հիւնքեար օղլուները մեծամեծ շնորհակալութիւններով անոր բաղմաթիւ թանկագին նուէրներ տուին և առաջարկեցին, որ այդ աշիրէթները Ատանայի գիւղ տանի և Հալէպու վալին յանձնէ և նա ալ զանոնք Բագդա ըսուած տեղը իւքեան (1) ընել տայ : Փարսատ էֆէնտի ասոնց առաջարկին համեմատ, աշիրէթները քշեց տարաւ Ատանա, մինչդեռ զոյգ մը թմբկարներ խմբին առջևէն իրենց թմբակները կը դարնէին : Ատանացիները զայս լսելով ոգևորուեցան և կէցցէներով ընդունեցին Փարսատ էֆէնտին : Ատանայի մէջ 3 օր մնալէ յետոյ՝ իր ճամբան շարունակեց Փայասի վրայով դէպի Հալէպ : Հալէպու վալին զոյգ մը արաբական նժոյգներ նուիրելով 400 զինուոր ալ աւելցուց, որով խումբը այժմ 1200 զինուորներ ունեցաւ : Տէլի պաշին զանոնք դարձեալ իր առջևը ձգելով, տարաւ Բագդա ըսուեցած տեղը և իւքեան ընել տուաւ :

Այս աշիրէթներուն բարբարոսութիւնը իր գազաթնակէտին հասած էր այնպէս որ երկրագործ ժողովուրդը ախ կը քաշէր անոնց ձեռքէն : Այս անգութ աշիրէթները անպատիժ կը ծեծէին խեղճ ժողովուրդները ըսելով անոնց. — արտերնիդ վերցուցէք մեր սխարներու

1. Տեղ մը բնակեցնել, հաստատել ընտանիքով, հող տեղ տալ :

առջևէն : Այս առթիւ շատ թուրք Աշուղներ երգեր հնարած են , որոնք ցարդ կ'երգուին :

Մըտըղ—Այլ տէտի , Աշրէթ եէկենլէր , Փահրատ պին պաշը յա պոյուն էյէնլէր , գոյունուն էօնիւնտէն թառլայը գալտըր տէյէնլէր , Բազգայատա իսքեան կիթտի Շէրէֆլի . Պէկ աիլլի :

Մըտըղ—Այլին ըսաւ .— քեռորդի ցեղեր , Փահրատ հազարապետին ճիտ ծուղ եղեր , ոչխարաց առջևէն արտդ վերցուր ըսողներ , Բազգա հաստատուեցան Շէրէֆլի ու Պէկ-աիլլին :

Այս երգը ճիշտ հարիւր տարուայ երգ մըն է , զոր լուսահոգի տէր Օհան երբեմն իր սենեակին մէջ ոգևորուած կ'երգէր իր գեղեցիկ ձայնովը : Թէև այս երգը մեզի համար մեծ նշանակութիւն չունի , բայց այդ ահարկէն ցեղերը նուաճողը հայ մը ըլլալուն համար , ուզեցի գրել այս մէկ տունը , իբր յիշատակ անմահ տէր Օհանի :

Այս դէպքերէն յետոյ Փահրատ էֆ . գնաց իր խրմբովը Պաղտատ և հոն տարի մը բաղմաթիւ քաջազոր-ծուծիւններ կատարելէ յետոյ նորէն դարձաւ Ատանա :

Անա այս կերպով վարեց նա իր պաշտօնը 12 տարի , ամէն տեղ կարգ ու օրէնք , ապահովութիւն և խաղաղութիւն տանելով իրեն հետ : Երբ թուրք կառավարութեան զինուոր պէտք ըլլար , նա կը մտնէր տաճիկ գիւղերը եւ գիւղաքաղաքները և բռնի զօրք կը ժողվէր . նա սկսաւ իր պաշտօնն 1802 թուոյն Սուլթան Սէլիմ Գ.ի օրով , 1807ին Սուլթան Մուսթաֆա Դ.ի օրով և 1808ին Սուլթան Մահմուտի ժամանակ , մինչև 1814 թուականը : Իւր վերջին օրերն էր երբ նա Անտըրունի կողմերը գնաց , և Քէշիշ գետի քովը թուրք

գիւղի մէջ զինուոր կը հաւաքէր . այդ կողմերը Նիւրփէտ անուն 80 տունէ բաղկացած գիւղ մը կար , կէսը հայ , կէսը թուրք : Եղանակը գարնանային էր եւ 1200 ձիերուն համար պէտք էր կանանչ խոտ : Տէլլիները բարակ և նուրբ խոտ կ'ուզէին ձիերուն կեր տալու համար , սուտի տեղոյն թուրք գիւղապետը 100ի չափ հայեր ժողվելով բերաւ տէլլներուն քով , որպէս զի խոտ քաղեն . Փահրատ էֆ . ցատամ վանեց հայերը եւ գիւղապետին ալ քանի մը խարաղանի հարուածներ տալով ըսաւ , թէ կեալուրներուն ժողված խոտը թրքաց ձիերուն համար պիղծ կը համարուի , ինչպէս անոնց հացն ու ջուրը . թուրքը պէտք է թրքաց հացն ուտէ : Ասոր վրայ բոլոր ձիաւորները թրքաց տուներու մէջ հիւրընկալուեցան : Թուրքերը ստիպեալ հոգացին անոնց կերակուրը , անկողինները և ձիերուն համար խոտ :

Այս գիւղին մէջ հայերը խարխուլ եկեկեցի մ'ունէին , նոյնպէս խեղճ քանանայ մը . ասկէ զատ հոն կը գտնուէր համեսագործ Մեհակոսնոց անուն Զէյթունցի մը : Այս հերոսը ճիշդ Տէր Օհանի թաղէն և իր ծանօթ ծուխերէն միոյն կը պատկանէր : Հազարապետ հեռուէն հեռու լսած էր թէ այդ մարդը այս գիւղին մէջ կը գտնուի , կէս գիշերին զայն իրեն կանչել տուաւ եւ զինքը անմիջապէս ճանջնալով հարցուց թէ ինքն ալ զայն կը ճանչնայ : Խեղճ արնետաւորը , թէև ճանչցաւ բայց չէր համարձակեր յայտնելու : Քիչ յետոյ իրարու հետ աւելի ծանօթանալով , համարձակեցաւ յայտնել , մինչդեռ Տէր Օհանի աչքերէն արցունք կը հոսէր , երբ իմացաւ թէ ամբողջ Զէյթունը իրեն կարօտը կը քաշէր : Տէր Օհան լալով համբոյր մը դրոշմեց հերոսին ճակտին ըսելով . « այո , ես այն մեղաւոր քանանան եմ . կ'ազաչեմ , գնա տեղոյս քանանան տը Գը ըսէ անոր որ չը մոռնայ խորհրդատեանդ ևս : »

1812

նելու, վասն զի կ'ուզեմ խոստովանիլ և սրբութիւնս առնել»։ Զէյթունցին անմիջապէս կատարեց հրամանը, գիւղի քահանան եկաւ և Տէր Օան քահանան արտաւարելից աչքերով խոստովանեցաւ իր կեանքի գաղտնիքը եւ սրբութիւնն առնելէ յետոյ՝ պատուիրեց քահանային, որ ոչ մէկուն այս գաղտնիքը չյայտնէ ու անոր 3000 դրշ. նուիրեց գիւղին եկեղեցին նսրոգել տալու։ Իսկ իրեն հայրենակցին ալ առաջարկեց, որ 15 օր մինչեւ իր հրաժարականը տալը և վերադառնալը սպասէ իրեն, որպէս զի միասին Զէյթուն վերադառնան։ Միւս օրը գիժախոսը մեկնեցաւ թէպի Ստանա իրեն հետ տանելով 8 թիւրք զինուորներ այդ գիւղէն։

Փարհատ էֆ.ի այս վերջին մուտքը Ստանա շատ փառաւոր եղաւ, 1200 զինուորները երկու կարգի վրայ շարած էր, իսկ թմբկահարներն ալ գնդին առջեւէն կ'ընթանային։ Գրեթէ բոլոր Ստանացիք քաղաքէն դուրս ելած էին հրամանատարը իր գնդով զիմաւորելու։

Գունդը վալիին պալատը մտաւ, իսկ Փարհատ էֆ. վալիին ներկայանալով սուրճ մը խմեց, յետոյ Մէննէն Պէյը եւ Եէկէն աղան գացին վալիին Փարհատ էֆ.ի հետ, որ անմիջապէս իր հրաժարականը առաւ վալիին։ Նա զժկամացաւ և չէր ուզէր, որ Փարհատ ձեռքէ ելնէ, զի այսպիսի մարդ մը և հաւատարիմ խմբապետ գտնելը զիւրին չէր, բայց Փարհատ խոստացաւ վալիին իր տեղ ուրիշ քաջ մարդ մը գտնել եւ իր խոստումն ալ կատարեց, իր ճիրտի հակառակորդ Ասլան Ալին վալիին ներկայացնելով, որը գիժապետ կարգեց։ Վալին, Շէրիֆ բաշան, որ նորեկ էր, հարցուց Ալին՝ իր մէկ ակամջի պակասութեան պատճառը։

Ապան Ալին պատմեց ինչ որ պատահած էր։ Ատոր վրայ Փարհատ էֆ. իր մատուցած մեծամեծ ծառայութիւններուն եւ քաջագործութիւններուն իբրեւ պարգև

գովասանական վկայագրեր ստացաւ վալիէն։ Մնաք բարովի ասեն վարչական ժողովի ներկայութեան՝ յանկարծ ինքզինք յայտնեց հետեւեալ խօսքերով։ «Բաշա էֆ., ես Զէյթունցի հայ եմ, անունս է Տէր Օան, մենք Ղալուղը Պէօյիւկ օղլու մեծ գերդաստանին կը պատկանինք, որ 8-10 տունէ կը բաղկանայ եւ առնուաւրն 40-50 զինակիր քաջեր ունինք»։ Երբ վալին եւ հանդիսականք այս անակնկալ յայտնութիւնը լսեցին, քանի մը բոպէ ապշած մնացին իրարու երես նայելով (միայն Մէննէն Պէյին յայտնի էր այդ դաղտնիքը, որ մինչեւ ցարդ իր խօսքին հաւատարիմ մնացած էր)։ Ինչո՞ւ կը զարմանաք», ըսաւ քահանան, անոնց դարմանքը տեսնելով, «Աստուծոյ քով ազգի կրօնի խրտութիւն չկայ, ուրեմն քահանայ մ'ալ կարող է քաջ և կտրիճ ըլլալ»։ Մէննէն Պէյը ընդմիջեց. «քահանային ըսածները շատ ճիշդ են, անոր համակարծիք և համաձիտ եմ»։ Վալին երբոր զայս լսեց, սրտմտած բացաւ զանչեց. «միթէ այսպիսի բան կարելի է» և ապա աւելցուց. «եթէ քահանայ ըլլալդ գիտնայի՝ քեզ այսքան գովասանական վկայականներ չէի տար»։ Իսկ քահանան իր կարգին պատասխանեց. «Եթէ դուք ալ այս վկայականները չտայիք՝ Ատանա քաղաքը ձեր գլխուն փուլ կը բերէի»։ Երկուքին ըսածները, թէեւ իրենց սրտէն բղխած, բայց այդ միջադէպն առանց պատահարի անցաւ։ Ապա վալին հարցուց մեր երբեմնի հաղարապետին թէ ինչո՞ւ համար ինքզինքը յայտնեց դեռ հայրենիք չը վերադարձած. քահանան պատասխանեց յիշեցնելով աւոր Ս. Աւետարանի հետեւեալ խօսքը. «Իմ անունս կուսակալներու ժողովի ներկայութեան խոստովանեցէք» և յետոյ աւելցուց. «ես այս կերպով ըստ Ս. Գրոց իմ պարտքը կատարած եղայ, եթէ ինքզինքս չյայտնէի, այդ դաղտնիքը ինձի համար սրտի ցաւ պիտի ըլլար,

իսկ այժմ խղճահարութենէ զերժ կը մնամ» : Եւ հաշտուեցան :

Վերջին հրաժեշտէն յետոյ վալին Պղտիկեանին յանձնարարեց որ քահանայն իր տունը հիւրընկալէ , բայց քահանայն չընդունեց , որովհետեւ ինքը Մէննէն պէյին հիւրն էր : Հետեւեալ օր Պղտիկեան Մէննէն Պէյին տունը գալով լալով՝ ներողութիւն խնդրեց անկէ 12 տարի առաջուայ այն չնչին հանգանակութեան համար : Քահանայն շատ դժուարաւ համակերպեցաւ անոնց տունը հիւրընկալուելու : Մէննէն Պէյը , Եկէն աղան եւ քահանայն մյասին գացին Պղտիկեանի տունը , ուր հրաւիրւած էին նաև Կուսակալը եւ քանի մը բարձրաստիճան պաշտօնեաներ : Ճոխ էր սեղանը եւ ուրախ : Հրաւիրեալները գոհ սրտով մեկնեցան Պղտիկեանի տունէն , ուր մրայն քահանայն մնաց իբր հիւր :

Տէր Օհան ունէր 3 ձի , որոնց միոյն վրայ կը հեծնէր , իսկ մըս երկուքը իւր ետեւէն « ետակ » կ'երթային . այս պատիւ մ'էր , որ մեծ մարդոց կը տրուէր , ունէր նաև բեռնակիր ջորի մը , որուն տաճկերէն սէյսանէ կ'ըսուէր : Զինրուն համար ձիապան մը եւ ջորեպան մը բռնեց եւ իր ընկեր Չոնքուշցի երկու հայեղող իրեն կանչեց եւ ըսաւ , որ իրեն ընկերանան մինչև Զէյթուն : Անոնք այս առաջարկը սիրով ընդունեցին : Ճամբու պատրաստութիւններ տեսնելէ վերջ , վեց օր յետոյ Պղտիկեանը երեք ընկերներով եւ քահանայն իր սպասաւորներով եւ տասը ձիաւորներով մեկնեցան Ատանայէն դէպի Սիս , Տէր Օհանը ճամբու գնելու համար : 3000ի չափ թէ թուրք եւ թէ հայ երկու ժամուան տեղ իրեն ընկերացան : Իսկ քաղաքին մէջ այդ օրերը խօսքին նիւթը Տէր Օհանի յայտնուելն էր : Երբ Սիս հասան , անմիջապէս ներկայանալով Տ. Կիր. Ա. Կաթողիկոսին՝ մանրամասնօրէն պատմեց հոգեուր հօրը եւ մի օրհնու-

թեան Կոնդակ խնդրեց իր քահանայական պաշտօնի շարունակութեան համար : Նորին Ս. Օծութիւնն ալ հաճեցաւ : Այդ Կոնդակը գրուած էր հետեւեալ կերպով :

« Առ Զէյթունի առաջնորդ Արհիպպատիւ Տ. Մարտիրոս Եպիսկոպոս , Սիրելիս մեր ի Քրիստոս » .

Այսու հայրագետական կոնդակաւս ազգարարեմք Ձեզ վասն քահանայի սիրելւոյն իմոյ , քաջամարտիկ զօրավարին Տէր Օհան Ղավուղը Պէօյրկենց , զի ի ժամանելն առ Ձեզ՝ սիրով ընկալիք զնա , որպէս անառակ որդի , « զի կորուսեալ էր եւ գտաւ » : Մի միայն պատուիրեալ է նմա ապաշխարել , աւուրս քառասուն , ծովապանութեամբ եւ սաղմոսիւք : Ի լրումն քառասուն աւուրց պատարագ մատուցէ ի սրբավայրի վանուցդ : Եւ ապա հրամայեալ է նմա իջանել ի Զէյթուն յեկեղեցիս Ս. Սարգսի թաղին իւրոյ , անդ քահանայական պաշտօն կատարեսցէ մինչեւ ցմահ : Սովիմք բաւակաւնանալով ողջ լերուք տերամք ի Քրիստոս :

Գրեցաւ կոնդակս
ի թուին Հայոց ՌՄԿԴ .
Հոռի ամսոյ ԻԲ ,
Կիրակոս Ա. Կաթողիկոս Հայոց
յամի փրկչին 1814 Հոկտ. 1 :
Խ . Սպասաւոր
Ս . Լուսաւորչայ Աջոյ
Տանն Կիլիկիոյ

Տէր Օհան այս կոնդակը ստանալով 4 օրէն հրաժեշտը տուաւ թէ Նորին Ս. Օծութեան եւ թէ Ատանայի Պղտիկեան հաճի Աւետիք աղային եւ անոր ընկերներուն եւ մեկնեցաւ իր հետեւորդներուն հետ դէպ ի Նիւրիէտ (1) գիւղը , ուր գտաւ Զէյթունցի Մեհակոս-

1. Այս գիւղը Սսէն 14 ժամ հեռու անոր արեւելեան կողմը կը գտնուի :

նոց հերոս գործաւորը: Հետեւեալ օրը այս Զէյթունցիներ ալ հետերնին՝ 7 ձիաւոր մեկնեցան Նիւրիէտ գիւղէն դէպի Շիվիլիկի, Պունտուխ, Փոնտուզ և չորս օրէն հասան Զէյթունի Ս. Ստոռաժածանայ վանքը, առանց իրենք զիրենք մէկու մը յայտնելու: Տէր Օճան Զէյթունէն մէկնած էր 1812 հոկտ. ամսուն, նոյնպէս 12 տարի յետոյ 1814 հոկտ.ին կը վերադառնար Զէյթուն. այս երկար տարիներու ընթացքին մէջ իր ծնողաց նամակ մը անգամ չէր գրած: Շահած էր գրեթէ 100,000 զրշ.: Զէյթունի առաջնորդը մեծ ուրախութեամբ աւետեց Տէր Օճանի գալուստը անոր ծնողացը. իսկոյն հայրը, Օճան աղան, եւ մայրը Գոհար խաթունը, Երէցիկներ Սնազոն խաթունը՝ եւ իր մէկ հատիկ զաւակը խամշոր Սարգեսը, ազգականք, թաղեցիք, Զէյթունի չորս իշխանները, նոյնպէս 6 եկեղեցեաց քահանաները վարիկնապէս վանքը լեցուեցան Նորին արժանապատուութեան բարեգալուստ մաղթելու. տեսարանը շատ յուզիչ էր: Երբոր Տէր Օճանի ծնողքը եւ բարեկամք տեսան զինքը, աւնոնց աչքերէն հեղեղի պէս ուրախութեան արցունք կը հոսէր. ասկէ յետոյ սրտափուխ բաժակաճառեր արտասանուեցան Սրբազան եպիսկոպոսին կողմէ պատրաստուած ճոխ սեղանին վրայ:

Տէր Օճան թէեւ այսքան տարին, իբր Օսմանցի շատ տեղեր և զանազան քաղաքներ պտրտած էր, սակայն և այնպէս նա իր կենացը մէջ ամենեւին ողբելից ըմպելի չէր գործածած. երբոր նա բաժակաճառ արտասանէր, ձեռքը գաւաթ մը պաղ ջուր կ'առնէր միայն. երբ իրեն ատոր պատճառը հարցուէր, կը յայտարարէր թէ՛ կարգաւորի մը ողբելից ըմպելիք գործածելը անվստի է, բաց անտի մարդ պէտք է առանց ողբելից ըմպելիք խմելու ողբերուի, զի մանուկներն ալ կ'ողբերուին այդ կերպով: նոյն ուրախութեան սեղանին

վրայ Եպիսկոպոսը ի լուր ամէնուն ուրախութիւն պատճառեց: Թէև 4 իշխանները աղաչեցին Եպիսկոպոսին որ տէր հօրը թողտուութիւն ընէ իր տունը իջեւանելու, բայց Տէր Օճան բացէ ի բաց մերժեց ըսելով, ես 12 տարի թիւրք թագաւորներուն ծառայեցի, ուստի հիմա պէտք է ինձ 40 օր իմ Աստուծոյ ծառայել ապաշխարանքիս համար: Իշխանները անոր այս խօսքին վրայ համաձայնեցան: Յետոյ իր զաւակը եւ երէցիկները վանքէն իջան Զէյթուն. իսկ ծնողքը մնացին անոր հետ մինչև 40 օրուան ապաշխարանքի վախճանը. նա ամենայն ջեռմեռանդութեամբ սաղմոս կարդալով և ծոմապահութեամբ վերջացուց իւր ապաշխարանքը:

Երբոր քառասունքը լրացաւ, վանքի եկեղեցւոյն մէջ հանդիսաւոր պատարագ մատոյց, որուն ներկայ էին Զէյթունի բոլոր իշխանները և իր ազգականք, նոյն պէս վեց եկեղեցիներու քահանաները: Այս առթիւ նա մատաղներ մորթել տուաւ, իւր ջորին վանքին նուիրեց և գրեթէ հազար տնւոր Զէյթունցիներու նուէրներ բաշխեց ըստ արժանւոյն և հորիւր մարդու ալ մեծ ճաշկերոյթ տուաւ: Կէս օրին խուռն բաղուութիւնը շարականներ երգելով հանդիսաւոր կերպով եպիսկոպոսի պէս Զէյթուն՝ իր տունը իջեցուցին առօք փառօք: Իրեն զինակից Չնքուշցի երկու հայերն ալ, Արթին և Սաչօ, երբ Զէյթունը ազատ գիւղաքաղաք մը տեսան, չ'ուզեցին անկէ բաժնուիլ, սակայն յետոյ Արթին իր հայրենիքն երթալով՝ ա՛լ ետ չ'վերադարձաւ: Իսկ Սաչօն Զէյթունի մէջ ամուսնանալով հոն մնաց (այժմ անոր սերունդը կը բնակի Պօզպայի թաղը եւ անոնցմէ Սաչօ անուն կտրիճներ անպակաս են) և իր սերունդը Աչնան-պարտիզինք կոչուեցաւ:

Այնուհետև Տէր Օճան Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն վերաշինութեան ձեռնարկելու նպատակաւ վանքը գնաց

խորհրդակցելու Եպիսկոպոսին հետ, բայց Եպիսկոպոսը չլիցադատեց առարկելով թէ օսմանցիւթեամբ շահուած դրամով եկեղեցի չչինուիր, որովհետեւ սրբապղծութիւն կը համարուի (1) : Տէր Օհանին աղաչանքն և պաղատանքը ը դերու ելաւ ու եկեղեցւոյն վերաշինութիւնը յետաձգուեցաւ մինչեւ 1833 թուականը :

Զէյթունի պատմութիւնը ցոյց կուտայ թէ՛ այս Հայ Լեռան ազատասէր ժողովուրդը, կղեր ու աշխարհական, միշտ միասին գործած են պատերազմի ասպարէզին մէջ : Ուր տեղ որ աշխարհական մարդը կ'ընկերկէր՝ եկեղեցականն առաջ կ'անցնէր, ուր որ սուրը անզօր կը մնար՝ խաչը իր զօրութիւնը ցոյց կուտար : Այսպէս եղած է միշտ հայու ճակատագիրը դարերէ ի վեր. քաղաքականութեան հետ ձեռք ձեռքի տալով քաղած է հայաստանեայց եկեղեցին. աշխարհական իշխանին մօտ բազմած է դրեթէ միշտ եկեղեցւոյ պաշտօնեան, և առանց կողմնակալութեան պէտք է խոստովանիլ, թէ՛ վարչական այս եղանակն եթէ ունեցած է իւր յոռի կողմեր՝ շատ անգամ, խիստ շատ անգամ օգտակար եղած է եւ պիտի ըլլայ այն, միայն թէ իրենց կոչումը եւ պարտականութիւնը լաւ ըմբռնելով մեր սրբազան ու սուրբ հայրեր՝ հետեւող լինին իրենց հայրենասէր ու

1. Հիմակուան խելքը ան ատենուան խելքերէն շատ կը տարբերի : Տէր Օհան դժբաղդաբար չէր գիտեր դպրոցներու օգտակարութիւնը և անհրաժեշտութիւնը : Եթէ նա իր դրամին գոնէ կէսը յատկացնէր դպրոց բանալու՝ աւելի օգտակար հանդիսացած պիտի լինէր և հետեւաբար աւելի նպատակայարմար կերպով ծախսուած իր դրամը : Բայց պէտք չէ մոռնանք նաեւ, որ այն ատեններն Երուսաղէմ ուխտի երթալը մեծ առաքինու-

անձնուրաց նախորդաց օրինակին, որոց ազնիւ ու պաշտելի յիշատակը յաւէտ անմոռանալի մնացած է ամէն հայու սրտին մէջ :

Զէյթունցիք տեսնելով, որ Մարաշի կառավարչաց յաջորդաբար մղած պատերազմներու առերեւոյթ պատճառը տուրքերուն դանձման խնդիրն է, զօր միշտ կը պատրուակէին նոքա, ուղեցին մէջտեղէն վերցընել այս պատճառը, նորոգել տալով այն հրովարտակը, զօր յաջողած էր Հեթում քահանան ձեռք բերել սուլթան Մուրատ Դ-ի կողմանէ : Ուստի խնդրեցին Տ. Օհանէն, որ Պոլիս երթալով՝ դիմէ սուլթան Մամուտին նոյն խնդրոյ կարգադրութեան համար : Հայրենասէր քահանան յանձն առնելով իւր ժողովրդեան խնդիրը՝ մեկնեցաւ դէպ ի մայրաքաղաքը իւր հետ տանելով ծանօթ հրովարտակը :

Երբ պատրիարքարան մտնելով ողջունեց ժամանակին Սանփան Աղաւնի կոչեցեալ պատրիարքը՝ սա առանց փոխադարձ ողջոյնի սկսաւ յանդիմանել զքահանայն որպէս ապստամբապետ (նորա ս'վ եւ ի'նչ նպատակաւ դալը պատրիարքարանի ծառաներէն իմացած էր)՝ «դուն քահանայ չես, ո'չ ալ քու ժողովուրդը քրիստոնեայ, վասն զի քրիստոնէին չի վայելեր զէնք կրել ու սուր գործածել թագաւորին դէմ, որ Աստու-

թիւն մը և անհրաժեշտութիւն կը համարուէր և հետեւաբար չենք կրնար դատապարտել Տէր Օհանի ընթացքը : Չմոռնանք սակայն յիշելու այն կէտը որ Զէյթունցին շատ վնասուած է իր անուսուլթեան պատճառաւ. ամբողջ քաղաքի մէջ եւրոպական լեզու մը գիտցող չկայ բաց ի ծանօթ Պ. Սմբատ Բիւրատէն, ան ալ դժբաղդաբար բացակայ է, և այս իր անհաճոյ հետեւանքները կուսենայ, երբ հիւպատոսներ կամ եւրոպացիներ այցելեն Զէյթուն :

ծոյ փոխանորդն է» : Տէրաէրը դայրացած պատասխանեց «Հայր սուրբ, մենք ապստամբ չենք, այլ քաջութեամբ կը պաշտպանենք մեր արդար իրաւունքը եւ սուլթան Մուրատէն մեզի շնորհուած առանձնաշնորհութիւնը՝ որ այժմ խլել կ'ուզեն մեր ձեռքէն բռնի ու սուրի զօրութեամբ, ատոր համար կը պարտաւորինք մենք ալ հարկ եղած աստն սուր գործածել. եթէ այսպէս չանէինք, շատոնց Ձէյթունը հիմնադատա՛կ կսոծանած էլն, մեր անունն ալ ջնջած երկրիս երեսէն. — իւր անձը եւ իւր իրաւունքը պաշտպանելը ապստամբութիւն է, հայր սուրբ» :

«Պատրիարքի մը հայր սուրբ կ'ըսեն, անպիտան, գոռաց բարձրաշնորհ սրբազանը. դու բնաւ քաղաքավարութիւն չ'ունիս եղեր» : — «Հապա դո՛ւն հայր սուրբ, ես ողջունեցի դքեղ, երբ ներս մըտայ, դուն առանց ողջոյնս ընդունելու եւ այս երկար ուղեւորութեանս որպիսութեան մասին առանց բառ մը արտասանելու՝ սկսար նախատինքներ թափել գլխուս. ես քեզ հայր սուրբ կոչեցի, թէև այդ անուանակոչութեան արժանի մէկն ըլլալու երեւոյթը չ'ունիս, բայց դուն իմ աստիճանիս համապատասխանող տիտղոսն իսկ զլացար, քահանայութիւնս անգամ կ'ուրանաս, մինչդեռ գիտես թէ՛ Ձէյթունի եկեղեցեաց աւագ քահանան եմ եւ տիօք երկցագոյն քան դքեղ, մանաւանդ գիտես, որ հասարակաց վերաբերող գործի մը համար եկած եմ. եթէ այսպէս վարուելով քու պարտականութենէդ խոյս տալ եւ ֆէրմանի նորոգութեան խնդիրը խափանել կ'ուզես, ըսէ՛ ինձ, որ գլխուս ճարը նայիմ. այսուամենայնիւ եթէ այս գործին յաջողութեանը համար չաշխատիս կամ արքելք ըլլալ ուզես՝ քեզի. կը ճանչցընեմ, թէ ք՛վ է Տէլի-քէշիչը :

Պատրիարքն այս յանդուզն խօսքերը լսելով աւելի

քորըքեցառ եւ ե ա ս ա խ ճ ի ն ե ր ը կանչելով հրամայեց՝ որ այս խէն թը խուցի մը մէջ փակեն առանց հաց ու ջուր տալու. եասախճիները շատ դժուարութեամբ յաջողեցան պատրիարքի հրամանը կատարել. կը մաքաւէր նա կատաղութեամբ, ինչպէս առիւծ մը՝ զօր կ'ուզեն գառագեղի մէջ փակել :

Հետեւեալ օրը Պոլսոյ առաջնակարգ գերդաստաններէն մէկէն ներկայացուցիչը՝ Թիւթիւնճեանք, իմանալով այս դէպքը, պատրիարքարան եկան ու Տէր Օհանը պատրիարքի ձեռքէն առնելով իրենց սուրբը տարին ու խորհուրդ տուին իրեն, որ առանց պատրիարքէն ու պարիարքարանէն բան մը սպասելու՝ ինքն անձամբ ներկայանայ սուլթան Մահմուտ կայսեր, եթէ կ'ուզէ որ իւր խնդիրը շուտով լուծուի, վասն զի, ըսին, պատրիարքարանը աշխատելու ալ խոստում տայ՝ ամիսներով, տարիներով կը ձգձգեն խնդիրը եւ այս կերպով մեծամեծ վնասներու եւ վտանքներու կ'ենթարկուի դարձեալ Ձէյթուն : Այսու ամենայնիւ եթէ խնդիրդ հաճելի չիտուի սուլթանին՝ կեանքդ վտանքի մէջ կ'իջնայ :

« Ի սէր ազգիս ու հայրենեացս պատրաստ եմ կեանքս տալու », պատասխանեց քաջասիրտ եկեղեցականը : Այնուհետեւ ազդու բողոքագիր մը պատրաստել տալով յիշեալ Թիւթիւնճեանք՝ յանձնեցին քահանային առաջարկելով միայնգամայն, որ իւր զգեստի ձեւն ալ փոխել տան եւ Պոլսոյ քահանայից տարագոյն զգեստ հագցընեն իրեն, վասն զի իւր հագածն էր «չուխա շալվար», մէջքը «լահորի շայ», սոքը «կիւլ շէֆտայի» կոչուած Այնթապու կարմիր կօշիկ, գլուխը մեծ ֆէս մը եւ ֆէսին վրայ փաթաթուած թանկագին լանոթի շալ մը, այնպէս որ զինքը տեսնողները թիւրքմէններու ցեղապետ մը կը կարծէին :

Տէրաէրը չընդունեց այս ձեւափոխութիւնը՝ ըսելով

«իմ քահանայութիւնս հոգւով է եւ ոչ ձեւով. եթէ Աստուած ուզէ՝ կարող է օգնել ինձ այս ձեւին տակն ալ»: Եւ այսպէս 3 օր վերջը աղերսագիրը ի ձեռին գնաց կեցաւ Սուլթան Պայազիտի հրապարակը, ուրկէ պիտի անցնէր կայսրը մզկիթ երթալու համար, Քիչ վերջը այնտեղ հայաքուռոյ ահագին բազմութիւնը սկսաւ տատանիլ ծովածուփ ալեաց նման, եւ պերճազգեստ հեծեալ պաշտօնակալներու ետեւէն երնէցաւ սուլթան Մամուտի վեհափառ զէմքը, որ խորին տպաւորութիւն մը կը թողուր բոլոր տեսողաց վրայ:

Քահանան մօտեցաւ ու բարձրագոյ ձայնիւ աղաղակեց՝ «Բատիչա՛ն՝ մ'նազար գըլ արզուհալըմա — Տէ՛ր արքա, ո՛ւշ դիր աղերսագրոյս»: Ամէն կողմէ «Սուս օլ — լուէ՛» ձայնին հետ մի քանի ապտակներ ալ իջան խեղճ քահանային քիթին բերնին, բայց նորա աղաղակ արդէն արձագանք տուած էր հրապարակին մէջ և մինչևե կայսեր ականջը հասած, որը ձին կեցընելով՝ հրամայեց իր մօտ տանել քահանան: Բազմութիւնը իսկոյն ձեղքուելով ձամբայ բացաւ յադուգն եկեղեցականին եւ հիացմամբ կը նայէր նորա գրաւիչ կերպարանքին, յաղթ հասակին ու համարձակ շարժուածքին:

Երբ ներկայացաւ սուլթանին՝ անոր քղանցն համբուրելով բարձրացուց աղերսագիրը, զոր առաւ անմիջապէս ու կարդաց նա, և ստորագրութեան նայելով ըսաւ՝ «Իմզանըզ բաբազ տըր, սիզաէ բաբազ գըլըզ Եօք, սահի՛նէն բաբա՞զ մը սընըզ, — քահանայ ստորագրած էք, բայց քահանայի կերպարանք չ'ունիք. արդարեւ քահանայ էք»: — «Եվ վէթ, շէվքէթլում, գուլունըզա Տէլի քէշիշ տէրլէր. օն իքի սէհէ միւթէմատի՜ յէն պին իքի եիւզ աթլը իլէ Հայէսլ, Ատանս, Գօնեա վէ Պաղտատ ճիւլարընտա տէլիպաշըլըզ իտէրէք տէվլէթիմին լըզմէթիւտէ պուլունմըլըմ. — Այո՛, վեհափա՛ռ

տէր. ծառանիդ խենդ տէրաէր կը կոչուի որ 12 տարի շարունակ 1200 ձիաւորներով ծառայած է տէրութեանս Քերիոյ, Ատանայի, Իկոնիոնի եւ Պաղտատի կողմերը տէլի պաշաւթիւն ընելով» (տեսակ մը զինւորութիւն):

Սուլթանը տէր Օհանի այս խօսքերը լսելով գոհ մնաց և հրամայեց երեք սուսերակիր փաշաներու, որ զանի ձիու վրայ նստեցնելով պատրիարքարան տանին, վասն զի, ըսաց, շատ սիրեցի այս մարդը իւր համարձակախօսութեանը համար. խոստացաւ միանգամայն անոր, որ երեք օրէն պիտի կատարուի իւր խնդիրը: Եւ իրօք երեք օր վերջ վաւերացեալ հրովարտակը պատրիարքարան եկաւ յասուկ պաշտօնէի մը ձեռտնը ոսկեկուս խաչի նշան մ'ալ հետը մէկտեղ՝ իւր արքայական քարեններն ալ կը զրկէր նորա հայրենակիցներուն: Այս խաչը, որ շատ գեղեցկակերտ շինուածք մ'էր, իւր կենդանութեան՝ գլխարկին վրայ կը կրէր Տ. Օհան, իսկ այժմ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ սաղաւարտին ձակաաը գամուած է:

Երբ որ բաշաներու առաջնորդութեամբ եւ հետեւորդներու խուռն բազմութեամբ պատրիարքարան հասաւ քահանան, ապշեցաւ պատրիարք սրբալանը եւ յարգանօք ու ակնածութեամբ ներս հրաւիրելով քահանային ուղեկցող պաշտօնեաները՝ պատուասիրեց զանոնք ըստ սովորութեան, նոքա ալ իրենց եղած հրամանին համեմատ ըսին՝ «Մեր վեհափառ տիրոջ կողմանէ կը յանձնարարեմք ձեզ այս ազնիւ քահանան, որ արժանավայել կերպով հիւրասիրես»: — Ամենայն սիրով կ'ընդունիմ», պատասխանեց պատրիարքը եւ քահանային ձակաաը համբուրելով՝ իրմէ վեր նստեցուց:

Տէլի քէշիշ, որ խօսելու կարգը եկած առեւ ամենեւին չէր գիտեր համբերել, ըսաց. «Սրբազան հայր, ասկէ առաջ, երբ քեզի ներկայացայ ուրիշստոսով խօս-

անցայ, անարգեցիր զիս ու բանտարկեցիր, իսկ այժմ, որ այսարհային իշխանութեան կողմէ կուգամ, կը պատւեն զիս ու կը համբուրեն՝ տեսնելով որ յաջողութիւնք իմ կողմս է, — այսպէս պէտք է ըլլալ պատրիարք մը» : Սրբազանը կտրմրելով իւր ունեցած անվայել վարժունքքին համար՝ ներողութիւն խնդրեց անկէ և աղաչեց, որ անյեշաչար ըլլայ՝ ինչպէս կը վայելէր եկեղեցականի մը :

Այս քահանային համբաւը արդէն ասարածուած ըլլալով Պոլսոյ ամէն կողմը, ընդհանուր համակրութեան առարկայ դարձաւ նա, և որպէս հայ դիւցազն կը մեծարէին զինքը : Բայց յայտնանէ կարեւոր գումար մը յանգանակելով յանձնեցին իրեն : Իսկ Թիւթիւնճեանք որոնց մեծ ուրախութիւն պատճառած էր յաջողութիւն, իրրեւ մշտնջենական յիշատակ իրենց սիրոյն առ Ս. Եկեղեցիա Ձէյթունի՝ նուիրեցին ձեռք մը թանկագին եկեղեցական զգեստ հողաթափով, երկու շապիկով ու երկու ուրարով հանդերձ, հատ մըն ալ թաւշապատ իւղաբերից աւետարան, արծաթեայ ոսկեզօծ գեղեցիկ նրկարներով՝ նոյնպէս մէջի պատկերները ու գլխագիրները ոսկեզօծ : Այս ձեռագիր աւետարանը, որ խիստ մաքուր ու գեղեցիկ գրուած է և որուն ձեռագիրը ըլլալը մանրակրկիտ գննութենէ մը յետոյ միայն կարելի է հասկանալ, հնագէտներ 50 ոսկւոյ գնահատեցին և ուղեցին առնել, բայց Ձէյթունցիք չի հաճեցան վաճառել ազնիւ անձնաւորութեան մը մէկ յիշատակը :

Անոր յիշատակարանն այսպէս գրուած է .

«Սուրբ աւետարանս Ուլնիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ նուիրեցի ձեռամբ քաջարի Տ. Օհան քահանայի, ի յիշատակ Թիւթիւնճեանց սոսմի կ. Պոլսեցւոյ :»

«1833 Սեպտ. 14.»

Ինչ մը ատեն Պոլիս մնալէ յետոյ Տ. Օհան նորքեալ հրովարտակը և ստացած նուէրները հետն առած՝

փառքով պատուով վերադարձաւ Ձէյթուն, ու 1835ին Եւզոկիացի ճարտարագետաց ձեռքով գմբէթաւոր գեղեցիկ եկեղեցի մը շինել տուաւ իւր բերած դրամներովը յանուն սրբոյն Սարգսի՝ նոյն անուամբ մատրան տեղը, որ արդէն նեղ կուգար ժողովրդեան և որոյ մէջ կը հանգչի այժմ իւր մարմինը :

* *

Տ. Օհանի օրովն էր 1836ին՝ Եգիպտոսի փոխարքայ Մէհեմէտ Ալիի որդին Իպրահիմ փաշա Սուրիա արշաւելով՝ անկէ Փոքր Ասիա անցած ու մինչև Մարաշ հասած էր : Իրիտէր զէյթունցւոց քաջութիւնը, ուստի չուզեց այնտեղ յարձակում տալ՝ մտածելով թէ մի գուցէ ձախող հետեւանք մը արտա բերէր ցայն վայր ձեռք բերած իւր զինուորական փայլուն յաջողութեան . «Ձէյթունը քաջ է, չեմ ուզեր անոր դպչիլ», ըսած էր նա . այս խօսք հաճելի եկած էր մեր լեռնականաց, և կ'ուզէին մեծարանք մ'ընել նմա, ընդ առաջ գնալով անոր, բայց այն օրեր դեպք մը պատահած էր : Բաշային Այնթապ գտնուած ատեն 7 Հայ հերոսներ Մարաշու հայ երեւելիներէն Թօփալեանը պատահմամբ սպաններ էին Իւնկիւթիւ կամուրջին վրայ : Այս արկածէն քիչ վերջը Իպրահիմ փաշան երբ Մարաշ մտաւ՝ Թօփալեանք սպանելոյն արիւնաշաղախ շապիկը անոր ներկայացնելով բողոքեցին զէյթունցւոց դէմ :

Սրդ զէյթունցւոց մեծարանքը նորեկ բաշային յայտնելով հանդերձ՝ այս սպանման խնդրոյն մէջէն ապահով դուրս գալու համար միջնորդ մը պէտք էր : Այս միջնորդը եղաւ դարձեալ Տ. Օհանը՝ որ գրեթէ միեւնոյն ատենները հասած էր ինքն ալ Պոլիսէն : Աղաչեցին անոր, որ՝ յարմար դատած անձինքը հետն առնելով՝ եր-

Թայ բաշային իբրեւ ներկայացուցիչ Զեյթունի եւ այն խնդիրն ալ անուշ տեղը կապէ :

Սիրով յանձնառու եղաւ քահանան եւ յիշեալ 7 հերոսները հետն առնելով զնաց ներկայացաւ փաշային՝ մինչ սա պալատին բակը աթոռի մը վրայ նստած էր : Մարաշի բնակիչք Հայ եւ տաճիկ խուռն բազմութեամբ դիմեցին ասոնց ետեւէն, յուսալով թէ բաշան իսկոյն կախաղան բարձրացնել պիտի տար ասոնք ի պատիժ իրենց ոճրագործութեան :

Բաշան հարցուց՝ «Ո՞վ ես դու» : « Զեյթունցի Տէլի-քէշիչն եմ », պատասխանեց քահանան : Բաշան կրկնեց՝ «Ո՞վ սպանեց Թօփալեանը եւ ինչո՞ւ» : Ես, պատասխանեց քահանան, վասն զի Պոլիսէն դառնալուս երբ իմացայ Ձեր բարձրութեան Այնթապ մտնելը ու Մարաշի վրայ քալելու խորհուրդը՝ ուղեցրի ծառայութիւն մը մատուցանել ձեզ : Հետո գտնուող այս 7 անձանց հետ զնացի ճամբան կտրելու Անտրոնի-թուրքաց պետ Ձիլֆար-օղլու Պաթթալ աղային՝ որ Մարաշի կառավարիչ Պայազիտ-օղլու Սուլէյման բաշային խորհրդով կառաւարութեան գանձն առած կը փախցնէր. ես կը փափագէի ամբողջովին ձեզ դարձնել զայն, բայց չի յաջողցայ : Ձիլֆար-օղլուն փախաւ, ես ալ հրացանս անոր ետեւէն պալպեցի, սակայն դժբախտաբար վրիպեցաւ զնտակը եւ փոխանակ զայն սպաննելու՝ պատահմամբ Թօփալեանը սպաննեց. — այս է եղելութիւնը : Այսուամիմայնիւ չ'ուղելով դարձեալ ձեռնուռային երեւնալ Ձեր բարձրութեան առջեւ՝ յիշեալ Սուլէյման բաշայի 18 հատ փայտակիր ջորիները խլկելով՝ նուէր բերի ձեզ : Կ'աղաչեմ, որ հաճիք ընդունիլ զանոնք՝ որչափ ալ որ արժանաւոր ընծայ մը չի համարուին» :

Բաշան տեսնելով քահանային այս աստիճան պարզ աւ անկեղծ խոստովանութիւնը եւ առ ինքն ցոյց առած

յարգանքը՝ պատասխանեց. «Շատ լաւ ըրած էք, շնորհակալ եմ. շատ սիրեցի Ձեզ միանգամայն եւ Զեյթունը, ուր թուրք միւսեւլիմ մը կառավարիչ պիտի զրկէի, բայց այժմ կը փոխեմ այդ խորհուրդս եւ Ձեզ կը նշանակեմ միւսեւլիմ Զեյթունի, վասն զի արժանաւոր ես ». այս ըսելով թանկագին սուր մը բերել տուաւ այնտեղ որ իր ձեռքով կապեց քահանային մէջքը հետեւեալ նշանակալից խօսքն աւելցնելով. «Սուլթան Մահմուտ քեզի խաչ տուեր է, ես ալ սուր կուտամ, որ ըստ հարկին գործածես երբեմն միւսը» : Յետոյ հրամայեց, որ բերած ջորիներուն կէսը թողլով՝ միւս կէսն ալ իւր հետ առնէ ու մեկնի խաղաղութեամբ :

Իհնանան բաշային առջեւէն դուրս եկաւ զէյթունցիի մը յատուկ խոխտութեամբ եւ 15 հեծեալներով, փոշերով ու թմբուկներով մտաւ Զեյթուն՝ ուր մեծ պատուով ընդունեցին զինքը :

Պատկերը լրացնելու համար ասնք եւ այն, որ այս եկեղեցականը վեց նշանաւոր դործ ալ կատարած ունի : Երուսաղէմի Զաքարիա պատրիարքին օրովը 47 անձէ բազկայած զէյթունցի ուխտաւորներու մի խումբ՝ որոնցմէ 17 հոգի կին, իսկ մնացեալը տղամարդ՝ ճանապարհորդութիւնը կ'ընէր ցամաքային ճանապարհով դէպի Ս. երկիրը : Ճանապարհին, Իամասկոսին օր մը մնացած՝ որ հասնէին, էն ա զ է կոչուած արաքնիբու 70 հոգիէ կազմուած աւազակախումբ մը կարավանի սռաջ կ'ելլէ կողոպտելու համար. զէյթունցիք անձնատուր չ'ըլլալէն զատ՝ աւազակներէ 3 հոգի կըսպաննեն եւ 5 գերի կը բռնեն, որոնց մէջ եւ աւազակապետ Եէյիս Մէյտի, իսկ իրենցմէ միայն մէկը կը վիճաւորի, որ ետքէն աղեկցաւ, Ընդհարումին մէջ Տէլի-քէշիչի ձին ճաթեցաւ, սատկեցաւ, վասն զի տէր հայրը շատ աշխատած էր կռուին մէջ : Գերիները տարին Իամասկոս կամ

Շամ, ուր երկրին կուսակալը քաջարի քահանային լաւ արաբական, մինչեւ 200 ոսկի արժող ձի մը եւ արուսանի ա մը (Թանկագին վերարկու) նուիրած էր՝ փոխարէն իւր սատկած ձիուն եւ քաջագործութեան ու յաղթութեան աւուղակախմբին դէմ: Նուիրած արուսանիան, օձիքը, թեւերը եւ քղանցքին ճայրերը ոսկի թիւով բանուած էր:

Երբ որ Ս. Երուսաղէմ կը հասնին՝ Աւագ շաբաթ— «լուսաւորեա» ի օրը Ս. Գերեզմանի շուրջը յոյներու հետ մեծկակ կուռի մը կը հանդիպին զէյթունցի և այլ հայեր. այստեղ ալ յաղթութիւն կը տանին լեռնցիք: Զաքարիա պատրիարք իւր վրայ առած Թանկագին ծաղիկայ փիլոսոփ կը նուիրէ Տէլի-քէշիշին— Տ. Օհանին՝ ի նշան յաղթութեան, զոր նա մինչեւ ցմահ, կոնդակաւ մը արտօնեալ, եկեղեցւոյ մէջ իւր վրան կ'առնէր:

Մի դէպք ալ Տ. Օհանի կեանքէն:— Թուէս 80 տարի առաջ Մարաշի մէջ հայ վարդապետ մը կը տաճկնայ: Հայեր որչափ որ կը փափագին յետս դարձնել՝ չեն յաջողեր, ուստի Մարաշու երեւելիներ կը գրեն Ձէյթունի առաջնորդին այս եղելութիւնը եւ կ'աղաչեն, որ այս ուրացողը վանքը բերել տայ եւ յետս դարձնէ իւր նոր կրօնէն: Անոնք կը գրեն, թէ երկու օրէն ուրացողը պիտի մեկնի կեսարիա Սու-Չաթրի գծով, ուստի մարդ զրկելու է անոր ետեւէն: Առաջնորդն ալ Տէլի-քէշիշը կը կանչէ եւ կը հրամայէ երթալ բերել, իսկ եթէ անոր գալն անկարելի ըլլայ՝ իրաւունք կուտայ կենազրաւ անել զնա: Տէր Օհան 30 մարդ առնելով իւր հետ կ'երթայ Սու-Չաթր ըսուած տեղը, որ Ձէյթունի արեւմտեան կողմը 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի: Անդիէն տեսնելով՝ որ հարիւրաւոր բազմութեամբ կարաւանը կուգայ՝ տէր հայը սուրը կը քաշէ, կը կայ-

նի կարավանի առջեւ ու կ'ըսէ «Յուցուցէ՛ք ինձ մի մարդ, որ հաւատը ուրացեր է. եթէ թաքուցանէք՝ ամենքդ ալ կը կողոպտեմ եւ կը մահացունեմ ալ». Նոքա ամենքն ալ տաճիկներ էին: Երբոր Տէլի-քէշիշի մերկացուցած սուրը տեսան եւ սպառնալիքը լսեցին՝ տաճիկները ճարահատեալ ցոյց տուին ուրացողը, որ գլուխը կանաչ փաթաթած պարթևէ մարդ մըն էր: Կրօնասէր եւ ջերմեռանդ քահանան տեսածին պէս մէկէն ի մէկ ուրացողին ձիուն ասղանդակը եւ անոր ոտքը համբուրեց լալագին ձայնով. ալաչեց, պաղատեց, աղերսեց՝ «Հայր սուրբ, արի՛ երթանք մեր վանք, ամբջապէս վեզար, փիլոսոփ տալ կուտամ քեզի մեր աղագասէր առաջնորդէն և զքեզ փոխ առաջնորդ կարգել կուտամ. ահա՛ նորին սրբազնութեան արտօնագիրը առ ձեզ ուղեալ, կրկնեց տէրտէրը, — արի՛ երթանք, արի՛...»: Ուրացողը յամառեցաւ անկարելիութիւն ցուցուց. — բուրոր աղաչանք պաղատանք տէր հօր կողմէ՛ իզուր: Տէր հայրը այն տտեն կարավանի տաճիկներուն պատուրեց հանդիսատես ըլլալ նորակրօն Մուհէմմէտը Սատրգէֆէնտիին սպաննուելուն. եւ սպա կապել տուաւ զանի չամի ծառի մը (մայրի): Գէր և մախրոտ էր ծառն ալ: Այստեղ այրել տուաւ ուրացողը, վերադարձաւ Ձէյթուն, եղածը պատմեց առաջնորդին և չորս իշխանաց. առաջնորդը անոր ճակատը համբուրելով՝ շնորհակալութիւն մատոյց քահանային և հրաման ըրաւ Ս. Պատարագ մատուցանել. նա ալ կատարեց տէր Յակոբոս եպիսկոպոս Պոստանեանի հրամանը:

Նահիյէ տէրէպէյի Գայիշ-օղլու (1) Միւլէյման աղա միւսէլիմը (տեսուէ) 1849 դեկտ. ամսուն մէջ 30 հեծե-

1 Գայիշ-օղլու Եհնիճէ-գալէ գեղէն էր, որ կը գըտ-

լազօրքով եկաւ Յրնուզ և տուչք պահանջեց: Յրնուզի նախկին վանայր, ծերունաղարչ Տ. Նիկողայոս եպիսկոպոսը, հիմակուան Նիկողայոս եպիսկոպոսի — որ առաջինի եղբօրորդին և ասեոսով անոր փոքրաւորը եղած է տէրացու Եղիա անունով — խորհուրդին վրայ Ձէյթունէն օգնութիւն խնդրեց:

Ձէյթունի Սարգիս եպիսկոպոս Խանթըրեան և 4 իշխաններ Տէլի-քէշիչ Տ. Օհանին առաջարկեցին որ շուտով երթայ Յրնուզ և անխիղճ միւսէլլիմ Գայիչ-օղլուն իրեններով բռնէ ու Ձէյթուն բերէ: Գաջարի Տ. Օհանը քսան կտրիճ առած հեաը հասաւ, Յրնուզը պաշարեց: Գայիչ-օղլուն սարսափա՛ար, առանց դիմադրութեան անձնատուր եղաւ: Հայերը այդ երեսուն հոգին թեւ թեւի կապած չղթայաբար, իրենց ձիաններով մէկտեղ, բերին Ձէյթունի վանքը, ուր մէկիկ մէկիկ ակոռներուն մէջ կապելով բանտարկեցին: Վերջապէս երեք օր ետքը, մահնետական ծէսով երդուընցնելով զանոնք՝ որ անգամ մըն ալ Յրնուզ ոտք պիտի չի կոխեն, ետ ճամբեցին նորէն, բայց հեախոտն, որովհետեւ նախապէս անոնց ձիերը եւ ունեցածները գրաւած էին, մինակ Սիւլէյմանին ձին վար չզբին: Ամբողջ Ձէյթունը հանդիսատես եղաւ այդ երեսուններու ձիւն ձմեռով կորակոր վերադարձին: Այդ առթիւ Տէլի-քէշիչը Ձէյթունի վանքի մէջ Նիկողայոս եպիսկոպոսին ուղղեալ բարձրաճայն սա համբաւաւոր խօսքը արտասանեց. «Հա՛յր սրբազան, ֆէրման տէրման իսթէր, տէրման,

նուի Ձէյթունի արեւմտեան հարաւ 20 ժամ հեռաւորութեան վրայ, հոս պաննուեցաւ 1895ի կռուին հայ Սալվատօր: Իսկ Յրնուզ Ձէյթունի արեւմտեան կողմը 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի:

տէրման» (նրովարտակը ուժ կ'ուզէ): Մինչեւ օրս Ձէյթունի մըջ այդ խօսքը առածի կարգ անցած է՝ ֆէրման տէրման իսթէր:

Նիկողայոս եպիսկոպոսը այդ ձմեռը բոլոր զէյթունցիներուն պատուաւոր հիւրն եղաւ մինչեւ գարուն: Աւագ երկուշաբթիէն Տ. Օհան մասնաւորապէս հիւրընկալուեցաւ մինչեւ Աւագ հինգշաբթի, որ օրը, 1850 ասրիլ 3, հանդիսաւոր ճաշու պատարագ բնելով, Ս. Սարգիս եկեեեցիին մէջ, վերադարձաւ իր վանքը:

Վերոյնշեալ դէպքէն տաղի մը առաջ արդէն Յրնուզի եպիսկոպոսը Պոլիս գացած և սուլթան Մէճիտէն ֆէրման առեր էր, որ Գայիչ օղլուն անգամ մըն ալ Յրնուզ ոտք չզիտի կոխէ ևն:

Բերիչ գրուագ մը եւս Տ. Օհանի կեանքէն: 1851ին Կիւրքինի մէջ Չափառ Թօրոս անուն կտրիճ հայ մը տաճկըցուցեր էին. Տէլի-քէշիչը դնաց եւ թուրքերու ճիրաններէն ազատելով զայն իր կնոջ Վառվառէի և երկու զաւակներուն հետ Ձէյթուն բերաւ: Չափառ Թօրոսեքէն Ձէյթունի մէջ մանչ զաւակ մըն ալ ունեցաւ, որուն զէյթունցիք, անոր մօրը բարեպաշտութեանը համար, Վառվառ անունը տուին: Այդ բարեպաշտ կինը տեսնելով որ իր ամուսինը տաճկութիւն կ'ընդունի՝ լուր կը զրկէ Տ. Օհանին որ գայ զիրենք ազատէ. անոր համար զէյթունցիք մեծ համակալութեն ցոյց տուին ազնիւ աիկնոջ:

Չափառ Թօրոսին ազատումին համառօտ պատմութիւնը այսպէս է. Տէլի-քէշիչը տասը զինուած մարդով կը մտնէ Կիւրքին և կ'երթայ ուղղակի շուկան: Բոլոր շուկայի մարդիկը ոտքի կ'իջնեն յարգանքով ու թէ մէն ն ա ն եր ո վ կ'ընդունին տասը նորեկ հիւրերը. բայց շատեր չէին գիտեր անոնց ո՛վ ըլլալը և ինչո՞ւ գարը: Չարմանքով կը նայէին Տ. Օհանի, որ՝ կարմիր

նժույգի մը վրայ հեծած՝ իր 80 ասրիներու սպիտակափառ մօրուքով ու աշխոյժ նայուածքով պատկառանք կ'աղղէր հանդիսականներուն. հագած էր սրմալը (ոսկեթել) չուխա շալվար, մէջքը կապած էր լահօրի շայ, վրայէն հագած էր «ճամառան աէմիր դորայան» եւ սրմալը արվա նիէ մը (մեծ վերարկու), գլուխը դրած աալֆէս (կուկլակի պէս մեծ ֆէս մը). ֆէսին վրան ալ ոսկէ խաչ մը կար զոր նուիրած էր սուլթան Մահմուտ. մէջքէն կախ ինկած էր արծաթէ թուր մը զոր Եգիպտոսի Իպրահիմ փաշան ընծայած էր. զոյգ մը արծաթէ ատրճանակ ալ ձիուն թամբին երկու կողմը կախած էր: Կիւրինի հայերը կը հասկնան որ Զէյթունի նչսնաւոր Տէր Օնանն է. իսկոյն տեղին երեւելիներէն Գոչունեան Մարգար աղան զայն իր տունը կը հրաւիրէ, բայց Տ. Օնան մերժելով հայուն հրաւերը, կը խնդրէ որ զինքը քաղքին ամէնէն երեւելի թուրքին տունը առաջնորդեն: Մարգար աղան կը վաղէ իմաց կուտայ տեղին ամէնէն երեւելի թուրքին՝ Հաֆըս Ալիզատէ Սատըզ աղային, որ անմիջապէս իր տղան կը զրկէ Տէլիքէլչին և առօք փառօք իր տունը կը հրաւիրէ զայն իր մարդիկներով: Իրեկունը Տէր Օնանը կը բացատրէ իր Կիւրին գալուն պատճառը և կը պահանջէ Չափառ Թօրոսը իրեն յանձնուի: Սատըզ աղան կ'աղաչէ որ իրեն ժամանակ տրուի զայնազամին, միւլթիին, գաւարին: Էտ տեսնուելու համար, որովհետեւ կը յարէ. «Ասիկայ կրօնական խնդիր մը ըլլալով բաւական ծանր բան է. դուն համբաւաւոր մարդ մըն ես, եթէ զաւակս ուզես՝ չեմ խնայեր, բայց այս պարագային այդ պաշտօնական մարդոց հաւանութիւնը անհրաժեշտ է»:

Տէ: հայրը հրամայօրէն կ'ըսէ Սատըզ աղային, «Գրնա՛ զուրբէ գատըլին, միւլթիին եւն որ վաղը կէսօրին Չափառ Թօրոսը իր ընտանիքով ու կահկարասիքը տա-

սը ջորիի վրայ բեռցած, առջեւ խառնէք որ Զէյթուն տանիմ, հակառակ պարագային կ'իջնեմ Գըսըզի (1) կիրճը չորս մարդուն տեղ 12 կիւրինցի տաճիկ կը բռնեմ ու Զէյթուն կը տանիմ դօրքով կը հայացնեմ»:

Վերջապէս զայնազամ, գատը, միւլթի և Սատըզ աղա՝ ամէնքը մէկտէլ կուգան և կ'որոշեն Եէնի Մուհամմէտը (Չափառ Թօրոսը) յանձնել: Թուրքերը կը խնդրեն որ գիշերով յանձնուի. Տ. Օնանը՝ «Չէ, կը պընդէ, պէտք է ցերեկով յանձնուին որ ամէն մարդ տեսնէ»: Տէլիքէլչին կամքը կը կատարուի: Սատըզ աղա 100 ոսկինոց ձի մըն ալ կը նուիրէ Տ. Օնանին:

1852ին Տ. Օնան իններորդ անգամը ըլլալով Երուսաղէմ գնաց, և վերջինը եղաւ աս: Նոյն տարին Մարաշի միւլթէսարըքի եղաւ Շիօտրացի Մուսթաֆա բաշան: Տեղին թուրքերը գրգռեցին նորեկ բաշան որպէս զի զէյթունցիներուն անվճար թողած 150,000 դշտուրքը պահանջէ. ատով, կ'ըսէին, դասի ժողովուրդը ձեզմէ պիտի վախնայ ու հնազանդի և սուրքերը դիւրաւ պիտի գանձէք:

Բաշան համոզուեցաւ գրգռիչ թուրքերուն խորհուրդին և թիւֆէնքիպաշի Հասան աղան Զէյթուն զրկեց որ անոնց տալիք սուրքը պահանջէ: Զէյթունցիք բերին սուրքի տեղ թիւֆէնքիպաշիին առջեւը լեցուցին երկաթ, պայտ և այլ երկաթեղէններ, ըսելով թէ երկիրնին նեղ տեղ մ'ըլլալով փող չունին և ինչ որ ունին՝ ան կուտան: Հասան աղան տեսնելով որ հնչուն դրամ

1. Կիւրինցիներուն քերվանը Մարաշ, Այնթապ, Հալէպ երթալու համար Գըսըզ կիրճէն կ'անցնի: Այդ տեղ կը դանուին զէյթունցի Աճը Թէյնիկեաններու ազարակատները: Զէյթունին, արեւելեան կողմը, 6 ժամ հեռաւորութիւն ունի:

չէ կարող սասանալ, ձեռնունայն ետ դարձաւ :

Մուսթաֆա բաշան կանչեց Մարաշու մեծերը, յայտնեց անոնց եղելութիւնը և իրեն եղած մերժումը ու պղտրիկութիւնը : Ան ասեն դիմեց նորէն ալաներու խորհուրդին, որոնք կրկին համոզեցին զինքը որ և աւսաք (արեւելք) հանէ, այսինքն Մարաշի գաւառին մէջ եղած բոլոր գայմադամներուն և միւստիքներուն հրահանգ զրկէ՝ ուր որ զէյթունցի գտնեն բռնեն և հսկութեամբ Մարաշ ուղարկեն :

Փաշան սաստիկ և աւսաք հանեց չորս կողմը : Այդ ժամանակ զէյթունցիք փայեկ (լրատար) զրկեցին Տ. Օնանի ընդ առաջ, որ երուսաղէմէն կը վերադառնար որպէս զի Մարաշ չի հանդիպի : Դժբախտաբար փայեկը ճամբան չի կրնալով հանդիպիլ անոր, Տ. Օնան միւս մըտօրէն ուղղակի Մարաշ կուգայ և ծուզակը կ'իջնայ : Բաշան անմիջապէս բանտարկել կուտայ զայն (ապր. 15) :

Չէյթունի իշխանները աս տխուր միջադէպը լսելուն գրեցին պատրիարքոսան, ծանօթ ամիրաներու բողոքելով բաշային անկարգութիւններուն դէմ և անոր պաշտօնանկութիւնը խնդրելով : Պոլսէն «կ'աշխատինք» ի լուր մը եկաւ միայն : Աշխատողք մըն ալ զրկեցին Մարաշու բաշային, որպէս զի արձակէ Տ. Օնանը : Ապարդիւն մնաց :

Իշխանները խորամանկութեան դիմելով, երկրորդ աշխատողքի մըն ալ գրեցին բաշային սա պարունակութիւնով . «Բաշա՛ էֆէնտի, լսեցինք որ նոր թիւֆէնկճի պաշի մը եկեր է Թէմիր ալա անունով . ըլլալով ուժեղ մարդ մը՝ մարաշիք կը դողան եղեր անկէ : Եթէ այդ մարդը 60 հեծելազօրքով և տէրտէրն ալ հետը Չէյթուն գրկէք, զէյթունցիք վախնալով իրենց անվճար պարտքը կը հատուցանեն . կը խնդրենք առաջարկինս մի՛ մերժէք և և աւսաք ն ալ վերցուցէք» :

Բաշան իշխաններուն առաջարկը խելքի մօտիկ գտնելով, կատարեց անոնց պահանջը : Թէմիր աղան թմբուկներով, հեծելազօրքով և Տէլի-քէչիչով (երեք ամիս բանտարկութենէ ետք) մէկտեղ մտաւ Չէյթուն : Իշխանները համոզեցին Թէմիր աղան, որպէս զի գրէ բաշային որ տուրքը երկու ամիսէն պիտի գանձուի : Եսասքն ալ վերցաւ : Չէյթունցիք այդ երկու ամսու մէջ, դիչերը ցերեկի խառնելով, սկսան Ալպիստանէն, Եարփուզէն, Կէօքսիւնէն, Մարաշէն եւն, միջիւնի պէս ցօրեն, գարի, աղ, սասոս և ալ պաշարեզներ կրել Չէյթուն :

Թէմիր աղան ընդ կերպիցի համբաւաւոր զօրապետ մըն էր : Իշխանները, անոր ժամանելուն երկրորդօրը, առին իր ձիաւորներով տարին Պերիա լեւը քէյֆ և ր ընելու համար : Օրական հինգ տուար կը մօրթէին : Չէյթունի ախորժանամ գինիով և ողիով պատուահանապէս կերան խմեցին մինչև տասնը՛ինգ օր : Յուլիս 30ին վերադարձան Չէյթուն . իշխանները, որպէս զի ժամանակ չա՛նին, Թէմիր աղային առաջարկեցին որ ջ և ր մ ու կը դնայ եւ օգոստ. ամիսն ալ հոն քէյֆ ընէ . բայց նախապէս խնդրեցին որ իր ձիաւորներուն 40ը ետ գրիէ եւ քսանը միայն թողու : Թէմիր աղան աս ալ կատարեց և քսան հոգւով դնաց ջերմուկ, ուր օգոստոս ամիսը նմանապէս կերուսուածով անցուց :

Օգոստոսի վերջերը կրկին վերադարձան Չէյթուն : Չէյթունի իշխանները խնդրեցին Թէմիր աղայէն որ իրենց տուրքի հաշիւը ներկայացնէ, որ 150,000 դահ. ի կը հասնէր : Ան ասեն զէյթունցիք բաց է ի բաց յայտարարեցին Թէմիր աղային թէ՛ իրենք նոր տարւան 30,000 դահ. մ ա գ թ ու տուրքը կրնան միայն վճարել . աւելի բուլ մը չեն կրնար տալ : Այդ 30,000էն 15,000ը արդէն եկեղեցիներուն պատկանելով, մնացած 15,000

դանկեանը միայն կառավարութեան իրաւունքն էր (1) : Թէմիր աղան կը յորդորէին որ 15,000ը առնէ ու ելլէ երթայ : Իրաւ է թէ, կ'ըսէին, մեր երկիրը դրախտի պէս կ'երեւայ, բայց պտուղի ծառեր են ատոնք, իսկ գարի, ցորեն եւ այլ կենսական արմատիքներ չեն աճիր. ունինք մարտողական պող ջրեր, բայց ատոնք ստակ չեն շահեցներ մեզի եւն.

Թէմիր աղան իշխաններուն առաջարկին վրայ կրակ կտրեցաւ եւ մերժողական դիրք առաւ. «պէնի պիլլի՞ր մի սինիդ, հօքսա խամբի իշխմամբ իշխինիդ. 150,000 դրշ.ը նազտ ազճէյի հարըն պու վագրէթա գատար իսթէրիմ» (Գիտէ՞ք զիս, չէնէ անունս միայն լսեր էք. 150,000 դանկեանը, զուտ ստակ, վաղը այս ատեն կ'ուղեմ) :

Իշխանները պաղարիւն կերպով ըսին՝ «ձեր բարկութեանը համար մենք պատասխան չենք տար. մեր պատասխանը՝ մեր կողմէն բարազ էֆէնտին թող տայ» : Կանչեցին Տ. Օհանը եւ «Տ. Հայր, ըսին, սա թուրքին դուն պատասխանէ, չէնէ՛ հիմա կտո՞ր կտոր կ'ընենք, եւ շուներու առջեւ կը նետենք. այս մարդը մեր պատիւները տեսնելով ուրիշ քաղքի հայերուն նմանցուց մեզ» :

Տ. հօրը պատասխանը սա եղաւ Թէմիր աղային. «Ազա՛, մեր 2էյթուը 150,000 դրշ. պարտք ունեցեր է. լաւ. ես երեք ամիս բանտարկուեցայ, ամէն ամիս 50,000ական դրշ. հաշուելով, պէտք է 150,000 դրշ. ինծի վճարուի : Ես սուլթան Մամուտէն նշան,

1. 2էյթուը սուլթան Մուրատէն եւ սուլթան Մամուտէն ձեռք բերած ֆէրմաններուն վրայ կաթընած էին, որոնք 2էյթուըներու «մագթու» 30 հազար սուրբին կէսը՝ անոնց եկեղեցիներու, կէսն ալ Այա Սօֆիայի յատկացուցած էին :

Ֆէրման ունիմ, Մըսըրի Իպրահիմ բաշայէն սուր ունիմ մանաւանդ որ հայ եկեղեցական մըն եմ. չէ՞ որ Մաբաշ բաշային պոռացի գոռացի, դուք ալ այնտեղ ունկընդիր էիք, չըսի՞ որ ինծի պէս մարդ մը մի՛ բանտարկեր, մանաւանդ որ Ս. Երկրէն կուգայի, մեղք է, խղճի դէմ է, ամօթ է, չլսեց. չըսի՞ որ ասիկա վրադ սուղի կը նստի : Մեր իշխանները քեզ սահրայէ սահրա, զբօսանքէ զբօսանք պտըտցուցին. դեռ քէյֆդ ի՞նչ կ'ուղէ. 15,000 դրշ. ալ կուտան. ա՛ն, գո՛ն եղիր՝ ելիր գնա : 2է՞ որ դուք զիս երեք ամիս բանտը թողուցիք, թէեւ մենք քեզ չը բանտարկեցինք. ուզած տեղդ ալ պտըտցուցինք : Իմ երեք ամսու բանտարկութեան համար օրական մէյմէկ ոսկիէն պէտք է վճարէք 90 ոսկի, 10 ոսկի ալ անոր շուքը, 100 ոսկի. 100 ոսկի ալ ձեր ձիերուն կերածնուն փոխարէն, կ'ընէ 200 ոսկի : Հիմա, այդ 200 ոսկին ցնծաս ու մեկնիս» :

Թէմիր աղան չորս կողմը նայելով, տեսաւ որ բռնչորն ալ սպառազինուած են, ճարահատ ըսաւ. «բարազ էֆէնտի, վրաս երեք ոսկիէն զատ բան չունիմ. նոր եկեր էի Մարաշ, դեռ ամսական մը իսկ աւած չէի» : Տէր հայրը պահանջեց որ բաշային գրէ որպէս զի 200 ոսկին զրկէ : «Սա ալ չէինք առնիր ձեզմէ, բայց դուք օսմանցի էք, եթէ չառնենք, մեղք գործած կ'ըլլանք, ինչու որ մեր երկիրը առած մը կայ որ կ'ըսէ. «հայը օսմանցիին ծունկին վրայ կ'ըլլայ», այսինքն օսմանցի պաշտօնեան ապերախտ կ'ըլլայ, որքան պատիւ ընես, վախէն ըրաւ կ'ըսէ. ատոր համար ձեր ձիաններուն գարիի, խոտի գինը կը պահանջենք» :

Թէմիր աղան յուսահատ, գրեց Մարաշու բաշային որ չուտով 200 ոսկի զրկէ իբր փրկանք :

2էյթուըք Թէմիր աղան առօք փառօք, խայտառափօք, առին տարին Սուրէնեան Մարտիրոս իշխանի

բերդը բանտարկեցին իր քսան ձիաւորներով :

Բաշային նամակատար զինւորը երեք օրէն վերադարձաւ 200 ոսկին հետը բերելով : Տէլի-քէշիչը 200 կարմուկ ոսկիները առաւ , 100 ոսկին Ս. Սարգիս և կեղեցիկն նոսրեց , հարչւրն ալ իշխաններուն շնորհեց , որոնք սակայն մերժելով , հէյալ ըզին տէ : Օճանին :

Թէմիր աղան պատրաստուեցաւ մեկնել : Մեկնելէ առաջ շուկայի մէջ , ձրուն վրայ նստած , և ըաղմուկ թիան ներկայութեան իր խօսքը չորս իշխաններու եւ Տ. Օճանին ուղղելով ըսաւ . « պաքընըդ ազալար , պէյլէր , պէն 60 սիննիատէ պիր ատէմ իմ . երբմիտէ ի քէն սիլքի օսմանլըլըլա տախիլ օլմուչըմ , տէմէք 40 սէնէտէն պէրի պու մէմուրիյէթտէ պուլուսմըլըմ , պէն պէօյլէ Ֆէրսանտըլք կէօրմէմիշ իոնիմ , աշք օլսուն սիլլէրէմէկէր Զէյթուն Զէյթուն տէրլէր իսէ , եուտուլաճադ շէյ տէլլ իմիշ . կէլիյօր իքէն տալլուսպաղ իլէ կէլտիմ , շիմտիք սիւքիւթ կիտիյօրըմ » :

« Տեսէ՛ք , ազանն՛ր և պէյեր , ես 60 տարեկան մարդ մըն եմ . 20 տարեկան էի օսմանցիութեան պաշտօնի կարգը անցայ . ըսել է 40 տարիէ ի վեր այո պաշտօնին մէջ կը գտնուիմ . ես ասանկ հնարքներ չէի տեսած կեանքիս մէջ . ուրեմն կեցցէք դուք : Զէյթուն Զէյթուն կ'ըսէին՝ կլուսելիք բան չէ եղեր . եկած ատենս իմբկաւ հարութիւնով եկայ , հիմա սուսփուս կ'երթամ » :

Իշխանները պատասխանեցին , « իմըուկդ գարնել տուր նորէն » : « Չէ , չէ » , ըսան ալուխօրէն Թէմիր ազան : — « Դուք գիտէք » , եղաւ իշխաններու պատասխանը , բայց աւելցուցին իշխանները , բաշային մեր բարեւները սար եւ ըսէ . « ուխտուօր տէրտէր մը բանտարկելը ատանկ չըլլար . ասանկ կ'ըլլայ վարպետութիւնը » : Իսկ Տ , Օճանը իր կողմէն վրայ բերաւ . « ըսէ բաշային որ մենէ հեռու պաըտի : Մարաչը իր գլխուն

նեղ կը բերենք , հա՛ . դուք ալ երթաք բարով » :

Թէմիր աղան դնաց և քիչ օրէն բաշան պաշտօնանկ եղաւ :

Զէյթունի քաղաքականութիւնը գէյթունցին ինքը լաւ գիտէ :

Տէր Օճան աղքատ դատակարգէն քանի մը տասնեակ մարդիկ իր ծախքովը երուսաղէմ տարաւ , նոյնպէս նա իր ծախքով ամուսնացուցեր է 6 երիտասարդներ , անոր ըրած բարեգործութիւններն հաշիւ չունէին և դեռ մինչև օրս ամէն մարդ գովեստով կը խօսի աւնոր մասին : Տէր Օճան 1852 թուականին իննեորդ անգամը լինելով երուսաղէմ գնաց և անկից յետոյ վեց տարի ալ ապրեցաւ և 1858 ապրիլ Յին , ըստ թրքաց ժամը կը քառորդ անցած , իր տանը մէջ յանկարծամահ եղաւ 93 ամեայ : Նոյն օրն Աւագ չորեքշաբթի լինելով , հետեւեալ օր , Աւագ հինգշաբթի , Զէյթունի առաջնորդ Տ. Յովհաննէս Եպիսկոպոսին ձեռօք վերջին օժման արարողութիւնը կատարուեցաւ և մեծ հանդիսով թաղուեցաւ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն մէջ : Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցն , հանգիստ իր ոսկորներուն :

Զուգադիպութեամբ իր հօրեղբորդիներէն Տ. Յակոբ քահանայն քանի մը տարի յետոյ նոյնպէս Աւագ Զորեքշաբթի օրը վախճանեցաւ :

Տեր Օճանի ծնելէն մինչև մահը տեղի ունեցած նշանաւոր դէպքերը հետեւեալներն են .

- 1763 թ. Ծնիլն և Փիւրիւխիւրիւն կոչուիլը :
- 1780 » Ամուսնութիւնն Միւսելիմից Անազանին հետ :
- 1793 » Քահանայ ձեռնադրուիլը Սոոյ Աջապահեան Թէոդորոս կաթողիկոսէն :
- 1802 » Ատանա երթալը և օսմանցիութեամբ 12 տա-

- 1814 » րի աստանդական լինելը պաշտօնով :
- 1830 » Ատանայէն հայրենիք վերադարձը :
- 1833 » Մարաշու մէջ ուրացեալ վարդապետը Սու-
չաթը ըսուած տեղը սպաննել տալը :
- 1835 » Պոլիս Սուլթան Մահմուտի ներկայանալը :
- 1836 » Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն վերաշինութիւնը :
- 1838 » Մարաշու մէջ Եգիպտոսի Իպրահիմ բաշայի
ներկայանալը և Զէյթունի մէջ Միւսէլի-
մութեան պաշտօն վարելը :
- 1842 » Երուսաղէմի ճամբուն վրայ Դամասկոսի մօտ
արաբ խմբի մը հետ կռուելով յաղթող
հանդիսանալը. նոյն թւոյն Լուսաւորեա-
լի օրն ալ, Ս. Գերեզմանի շուրջը, կռուի
մէջ Յոյներն յաղթելով Զաքարիա պատ-
րիարքէն ծաղկեայ թանկադին փկնոն
ստանալը :
- 1849 » Եռուսթ բաշայի պատերազմին մասնակցիլը :
- 1851 » Գայիշ օլլու Տէրէ գէյին Ֆինուզէն Զէյթուն
բերելը :
- 1850 » Կիւրինցի թրքացած Չափառ Թօրսը Զէյ-
թուն բերելը :
- 1853 » Մարաշ երեք ամիս բանտարկուիլը Շքօտ-
րացի Մուսթաֆա բաշայի ձեռօք :
- 1855 » Մելիքեան Յալալիմ աղան հիւրընկալելը :
- 1858 » Իւնկիւթի կամուրջին վրայ Թէճիլլիցի Աշի-
րէթներու աւատականները իր սուրին տա-
կէն անցընելը :
- 1858 » Մազկազարդի օրը պատարագ մատուցա-
նելը. Աւագ Երեքշաբթի Տասն կուսանաց
Աւետարանը կարդալը, Աւագ Չորեքշաբ-
թի առտուն եկեղեցիին մէջ Մանկունք
Շարականը երգելը, նոյն օրը ժամը 4ը
քառօրդ խնցած յանկարծամահ լինելը :

* * *

Հանգուցեալ Տէ. Օ՛անի վրայօք շատ մը սխալ
զրոյցներ ըսուած են, որոնք բերնէ բերան պատմուած
և ճշմարտութենէ շատ հեռացած են : Իբրև թէ Տէր Օ-
հան պատարագի ժամանակ զոյգ մը ատրճանակ Ս. Սե-
ղանին մէկ անկիւնը կը դնէ եղեր, կամ մէկու մը կը
սրդողի եղեր անոր ըսելով. «պատարագը լմնցնելէս
վերջ գլխուդ շատ փորձանքներ կը բերեմ» : Վերոյիշ-
եալ երկու կէտերը լսած եմ թէ Մարաշ և թէ Կիւրին
նաև ուրիշ տեղեր ալ, մանաւանդ Կեսալիայ խօսակ-
ցութեան նիւթ եղած են :

Միսալ է նաև այն տեղեկութիւնը, զոր տուած է
նաև Հ. ստորագրութեամբ պարոն մը Մուրճ ամսագրի
1901 Նոյ. ամսոյ Արդ համարին մէջ, երես 85 «Տէր
Օհան Զահան գետի կամուրջին վրայ պահականոց էր
հաստատել և անցուղարձ ընողներից տուրքեր էր առ-
նում». սոյն տեղեկութեանց բոլորն ալ սխալ և չա-
փազանցուած են (1) :

Մենք զինքը անձամբ շատ մօտէն կը ճանչնանք,
երբ լուսահողին քարոզ կը խօսէր, նա ժողովուրդը կը
կը խրատէր ըսելով. «բնաւ երբեք մէկէ մը մի վախ-
նաք» : Նա իրեն նշանաբան ընտրած էր սա խօսքը.
«Զօռ պիլիքտէ, (ոյժը բազկին մէջ է)» : Շատ անգամ
իր ձախ ձեռքը փիլոսֆին տակէն դուրս հանելով և աջ
ձեռաց երկար մատերով ձախ դաստակը թափ տալով կրսեր՝
«Թէգէալլընէս հէօս է, Փէշէանէ հէօս է, Կէաթէօզ-

1. Նաև սխալ են այն խել մը տեղեկութիւնները,
որոնք նոյն ամսագրին մէջ պատմուած են Տէր Օհանի
մասին : Լիքն է նաև անճշդութիւններով միւս հա-
մարների մէջ ալ, Հ. ստորագրութիւնը կրող «Զէյթունի
անցեալէն և ներկայէն» պատմութիւնը. այդ մասին

դիւսնէս հէօս է, պատրիորքն է հէօսէ, Արիւը, ու լուսուն-
կան տիւր իմ իւր, աստղիբը քանը փարօ կ'առնում (1) :
Արեւ թագաւորն է, իսկ լուսինը՝ պատրիարքը, աստ-
ղերը՝ մանր կառավարութիւններն են :

Ափսոս որ այս Տ. Օհանի սերունդը չմնաց, հա-
տաւ : Ինքը մէկ զաւակ ունեցաւ, ան ալ Աղճատաղի
պատերազմին մէջ մեռաւ. սա ալ Զարման անուն աղ-
ջիկ մը ունեցաւ, այս ալ մեռաւ տասը տարեկան հա-
սակին մէջ :

Բայց իրենց պապենական ազգակցաց սերունդը,
Ղալուղը պէօյիւկիւնք, այս օրուան օրս 7 տունէ կը
բաղկանան և Զէյթունի լեզուով Ղայպէօկիւնք կը
կոչուին :

արդէն պատրաստած եմ հարկ եղած լուսարանութիւն-
ները :

1. Թագաւորն ալ հոս է, բաշան ալ հոս է, կա-
թողիկոսն ալ հոս է, Պատրիարքն ալ հոս է, Արեւ ու
Լուսինը տեսեր եմ որ Աստղերը քանի՞ լուծայր կ'առնեն :

Բ :

Լ Ե Ռ Ա Ն Ք Ա Ր Ո Ձ Ի Ձ Ը

Կ Ա Մ

Ձ Է Յ Թ Ո Ի Ն Տ Ի Դ Ա Ի Ի Թ Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ի
Գ Ո Ր Ծ Ո Ի Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Դաւիթ վարդապետ (Տղայ-Մարգիս) 1828-1875. —
Տղայ-Մարգիս հայրը կը կոչուէր Առաքել, որը բնիկ
Խարբերդցի էր և Չուլհակութիւն կ'ընէր : 1826 թուա-
կաններուն թողլով Խարբերդը, կուգայ Մարաշ և բնա-
կելով հայոց թաղին մէջ (կեալուր մահալլէսի), կ'սկսի
դարձեալ Չուլհակութիւն ընել : Քիչ յետոյ Առաքել սի-
րելի ըլլալով Մարաշի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիին
յայտնի Տէր Դաւիթ աւագ քահանային, անոր աջկան
հետ կը նշանուի : Պսակի օրը, հարսնեւորներուն եկե-
ղեցիէն աուն դառնալու ատեն, թիւրք մը մօտենալով
փեսային՝ անոր ձեռքի մոմին զարնելով կը մարէ, այս
անկարգութեան վրայ հարսնեւորները գրգռուելով, կը
յարձակին այդ ըմբօս թուրքին վրայ, լաւ մը կը ձե-
ծեն ու կրկին թափօր կազմելով կը շարունակեն իրենց
ճանապարհը, իսկ թիւրքը վրէժ լուծելու համար, իս-
կոյն մէկ երկու սուտ վկաներ դառնելով, կ'երթայ կա-
ռավարութեան կը բողոքէ թէ՛ հայերը զինք ձեծեցին
և հարսնեւորներուն մէջ գտնուած ըլլալուն համար ալ,
փեսան հաւատքին հայտնեց Կառավարութիւնը, առանց
ստուգելու բողոքին իրաւացի կամ վկաներու ճշմարիտ
ըլլալը, իսկոյն կը բանտարկէ Առաքելը, որոշելով ըստ
օրինի կա՛մ լեզուն կտրել և կա՛մ տաճկցնել : Բայց
նախ քան վերջնական որոշում տրուիլը, Տէր Դաւիթ
հազար զրուշ կաշառք կերցնելով դատաւորին - մի գու-
մար, որը մեծ կարեւորութիւն ունէր այն ժամանակի
համար - կը յաջողի ազատել Առաքելը : Աւելորդ չենք
համարեր այստեղ մէջ բերել կաշառուած դատաւորի
վճիռը, մի անգամ ևս պատկերացնելու համար տ ա -
ճ ի կ դ ա տ ա լ ո Ր ն ե Ր ո լ ո լ զ զ ա մ ա ո լ թ ի լ ն ը :
Դատաւարութեան օրը, դատաւորը կը հարցնէ բողոքը՞

թիւրքին - ո՞վ էր հաւատքիդ հայնոյողը, կը ճանչնաս, այո՛, կը պատասխանէ թիւրքը, զիս ձեծողն ու հաւատքիս հայնոյողը սա կեալուրն էր, ցոյց տալով Առաքելը: Դատարը կը կրկնէ, այս կեալուրը, և կսկսի մի քանի մաշած ու փոշոտած գրքեր թերթիլ, և վերջապէս գտնելով վճիռը, կ'ըսէ Առաքելին, որ ինք ազատ է, իսկ դառնալով թիւրքին կը յայտնէ որ «կեալուր տէմէք — քեաֆիր տէմէք, քեաֆիր տէմէք — քիւֆիւր տէմէք, հիշ պիր վագթ քեաֆիր քիւֆիւրտէն խալի տէյիլ» — (կեալուր ըսել — անհաւատ ըսել է, հայնոյանք ըսել է, ոչ մի ժամանակ անհաւատը հայնոյանքէ զերծ չէ) որով ընաւ կարեւորութիւն չունի անհաւատի մը հայնոյանքը, եթէ հաւատացեալ ըլլար հայնոյողը, մեծ պատիժներու կ'ենթարկուէր: Այսպէսով Առաքելը թէեւ կը յաջողի ազատիլ բանտէն, բայց անյարմար ըլլալով այլ ևս Մարաշ մնալ, բարեկամներու խորհրդով նոյն օրն իսկ կը փախցնեն Ձէյթուն, և իւրօք, հետեւեալ օրը, այս տարօրինակ դատավարութիւնը թիւրքերու զայրոյթը գրգռելով, կսկսին Առաքելը փնտռել, բայց իմանալով անոր Ձէյթուն փախչիլը, շուտով կը հանդարտին: Մի քանի օր վերջ, Ձէյթունցի ջորսպաններ Մարաշ կերթան և ազատ համարձակ, օր ցերեկով Առաքելի կինն ալ կը փոխադրեն Ձէյթուն, ու այնտեղ երկու նորապսակները, Դարկլար թաղի մէջ համբաւաւոր Տէլի քէշիշ տէր Օհանի խնամքին կը յանձնուին:

Ձէյթուն հասնելէն տարի մը վերջ՝ Առաքել արուզաւակ մը կ'ունենայ, այս երախտն, Ձէյթունի Ս. Սարգիս եկեղեցիին մէջ, Տէլի քէշիշ տէր Օհանէն մկրտուելով, եկեղեցիին անունով կը կոչուի Սարգիս (1828): Սարգիս հազիւ 15—16 օրուան կըլլայ, երբ մայրը ծընընդաբերութեան հետեւանքով կը մեռնի, այսպէսով փոքրիկ Սարգիսը կը մնայ որբ: Առաքել շուտով կ'ամուսնանայ Ձէյթունցի Անազոն անուն մի այրի կնոջ հետ, որմէ կունենայ մի ուրիշ զաւակ ևս Դաւիթ անունով: Առաքել իր որբ Սարգիսը սիրելու ատեն միշտ «տղայ Սարգիս» կը կոչէր. այս յորջործումը Ձէյթունցիներու տարօրինակ կը թուի, որովհետեւ Ձէյթունցին աղային տղօ կ'ըսէ, իսկ Սարգիսին — Սարգիս, բայց

որովհետեւ Առաքել Խարբերցի էր, չկրնալով Ձէյթունցիներուն նման խօսիլ, իր գաւառի բարձառով կը կոչէր իր երախտն, ուստի տղայ-Սարգիս բառը Ձէյթունցիները սկսան մակդիրի ձեւով գործածել և փոխանակ Սարգիսի՝ կոչել Առաքելի որդին Տղայ-Սարգիս:

Տղայ-Սարգիսի հայրը երկար չապրեցաւ, Ձէյթուն գալէն երեք տարի յետոյ մեռաւ, թողլով Ձէյթունցիներուն խնամքին իր երկու որբերն ու այրի Ամազոնը. Այդ թնականներուն Ձէյթունի մէջ վարժարան դեռ գոյութիւն չունէր, որպէս զի այդ որբերը վարժարան դրուէին: Տղայ-Սարգիս մօտաւորապէս գրեթէ 16—17 տարեկան էր թէեւ, բայց Ձէյթունի թաղերուն մէջ անգործ թափառելով չարութիւններ կ'ընէր և օրը մէկ տան մէջ կը կշտացնէր իր փորը, Տղայ-Սարգիս իր ստանակութեան ու անհանդարդ բնաւորութեան իր վարձատրութիւնը շուտով ստացաւ: Օրին մէկը, Տղայ-Սարգիս թուրք ուտելու նպատակով, պարտէզներէն մէկը կը մտնէ, բայց հազիւ ծառը կը բարձրանայ, պարտէզին տէրը, Տարախճեան վարդեվար, վրայ կը հասնի: Տղայ-Սարգիս խոյս տալու համար ածապարանքով ինքզինք ծառէն վար կը նետէ, բայց սրունքէն վիրաւորուելով չկրնար փախչիլ, պարտէզին տէրը կ'ըսէ. չե՞ս գիտեր որ մեզի համար թուրք կարեւորութիւն չունի, ի՞նչ հարկ կար ծառէն վար նետուիլ, և ցաւելով որբ տղայ-Սարգիսի վրայ՝ իր տունը կը տանի և իսկսի խնամել: Բայց նա միշտ կաշ մնաց յետոյ: Այդ միջոցին Դառնեցի Յովհաննէս վարդապետի նախաձեռնութեամբ առաջին անգամ ըլլալով Ձէյթունի մէջ վարժարան բացուեցաւ: Տարախճեան Տղայ-Սարգիսը վարժարան տանելով՝ Յովհաննէս վարդապետ անիկայ վարժարանի դաստիարակ կարգելով, սկսաւ կարգալ ալ սովորեցնել: Տղայ-Սարգիս դաստիարակութիւն ընելով հանդերձ մէկ տարուան մէջ հասարակ ընթերցանութիւնը բաւական սովորեցաւ, այդ միջոցին երուսաղէմ Ձէյթուն դարձաւ ուղտաւորներու մէջ, Չմիւռնիացի բարեպաշտ ազգային մը տեսնելով Տղայ-Սարգիս ընդունակութիւնը, իրեն հետ տարաւ Չմիւռնիա ու այնտեղ իր պաշտպանութեան տակ Մեարոպեան վարժարանը դրաւ:

Տղայ-Սարգիս Մեարոպեան վարժարանի մէջ վեց

տարի մնալով, Պր. Սարգիս անունով չըջանաւարտութեան վկայական կ'ստանայ: Այդ միջոցին Սեբաստիայէն վաճառական մը գործով Զմիւռնիա կուգա եւ այն տեղի վարժարաններու բարեկարգ վիճակէն ոգևորուած Զմիւռնիացիներէն կը խնդրէ որ Սեբաստիայի համար կարող ուսուցիչ մը ցոյց տան: Զմիւռնիացիները կը ներկայացնեն Զէյթունցի Պր. Սարգիսը, որն իսկոյն Սեբաստացի վաճառականին հետ կը մեկնի իր պաշտօնատեղին—Սեբաստիա. ու այնտեղ ազգային վարժարանին մէջ հայկաբանութեան ուսուցիչ կը կարգուի:

Սեբաստիայի մէջ Պր. Սարգիս այլ եւ պատուելի Սարգիս անունով կարճ ժամանակի մէջ մեծ ժողովրդականութիւն կը շահի, կը հիմնէ Սենեքէրիմեան ընկերութիւնը, լսարաններ կը հիմնէ ու կսկսի եռանդուն ատենաբանութիւններ ընել, ուսման ու գիտութեան անունով ժողովուրդն ոգևորել, եւ խօսողներու մէջ պատուելի Սարգիս առաջինն ըլլալով, առ հասարակ բոլոր Սեբաստացիներէն և մասնաւորապէս ազգեցիկ ու հարուստ հայերէն շատ կը սիրուի, որու շնորհով վարժարանը կը բարեկարգուի: Սարգիս պատուելի իր երկու պաշտօնակիցներու, Վարդան և Մանուկ պատուելիներու հետ ձեռք ձեռքի տուած Սեբաստիայի կրթական գործին մեծ զարկ մը տալով, կուտան այնպիսի չըջանաւարտներ, որոնցմէ ոմանք հեռագրատան պաշտօնեայ, ոմանք բժիշկ, ոմանք վաճառական և ոմանք այ քաջ հոգեւոր հովիւներ եղան հայ ժողովրդի մէջ: Սեբաստիայի կրթական գործի բարգաւաճումը ազգեց նաև չըջականերու վրայ, Եօզղատ և Կեսարիա որ մինչեւ այն ատեն մութի մէջ էին իրենց վարժարաներով և կրթութեամբ, Սեբաստացիներէն օրինակ առնելով, սակաւ սկսան հոգ տանել վարժարաններու բարեկարգութեան վրայ:

Պատուելի Սարգիսի համբաւը հասաւ մինչև Զէյթուն: Զէյթունցիները լսելով որ Տղայ—Սարգիսը Պատուելի Սարգիս եղեր է, ուզեցին բերել Զէյթուն, ուստի բնիկ Զէյթունցի առաջնորդ Էօքսիւղեան Յովհաննէս եպիսկոպոսը, իր ժօտ կանչելով Տարախճեան Վարդեվար ազան, կ'առաջարկէ որ երթայ Սեբաստիա և իր որդեկերը Զէյթուն բերէ, բացի այդ մասնաւոր նամակով կը դիմէ Սեբաստիայի Առաջնորդ Կարապետ եպիս-

կոպոսին ու մեծամեծներուն, եւ Զէյթունի մէջ այդպիսի գործիչի մը անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալով կը խնդրէ որ անպատճառ պատուելի Սարգիսը Զէյթուն ուղարկեն: Այս առթիւ Տարախճեան Վարդեվար ազան կ'երթայ Սեբաստիա: Սեբաստացիները թէեւ չեն ուզեր զրկուիլ իրենց այնոյժ պաշտօնեայէն—պատուելի Սարգիսէն, բայց Զէյթունցիներու խնդրանքը չմերժելու համար, պատուելի Սարգիսը մեծ թափօրով մինչև Գարտաշար Թէքէսի ըսուած տեղը բերելով իր խնամակալին հետ ճանապարհ կը դնեն դէպի Զէյթուն:

Մնանիա առաքեալի տօնին օրը, զէյթունցիները ամէն տարի վանք հաւաքուելով մեծ մեծ տօնախմբութիւն կը կատարեն: Այդ տօնի և ուրախութեան օրը, պատուելի Սարգիս խուռն բազմութեան առջեւ եռանդուն և զգայուն ճառ մը կը խօսի. այն ճառը մեծ դժուրանկութիւն կը պատճառէ բոլոր ներկայ եղողներու, ասոր վրայ Զէյթունցիները կ'ուզեն պատուելի Սարգիսի ուսուցչութեան պաշտօն տալ Զէյթունի վարժարանի մէջ. բայց եպիսկոպոսը, որը նոյնպէս զգածուած էր պատուելի Սարգիսի իմաստարից ատենաբանութեանէն, կը համոզէ ժողովուրդը թէ՛ ինք Զէյթունի համար Պոլսէն ուրիշ ուսուցիչ բերել կուտայ, իսկ պատուելի Սարգիսը աւելի լաւ կ'ըլլայ՝ եթէ վարդապետ ձեռնադրեն, իսկապէս, եպիսկոպոսը չնայելով որ, պատուելի Սարգիսը կաղ էր, և կաղ մը վարդապետ ձեռնադրելը լուսաւորական եկեղեցիի օրինաց հակառակ է, վարդապետցուէն քարոզիչ մը անհրաժեշտ բոլոր առաւելութիւններու ի նիտաի ունենալով՝ կը յայտնէ Զէյթունցիներուն ըսելով թէ, իրաւ որ կաղ մը վարդապետ ձեռնադրելը թէև մեր եկեղեցիի օրինաց դէմ է, բայց այս մեղքն ես իմ վրայ առնելով պատուելի Սարգիսը Վարդապետ պիտի ձեռնադրեմ. այսպէսով քիչ յետոյ պատուելի Սարգիսը Զէյթունի Ս. սատուածածնայ վանքին մէջ նախ տարկաւագ և ապա վարդապետ կը ձեռնադրուի Դաւիթ անունով, 30 տարեկան հասակինմէջ:

Դաւիթ վարդապետ մէկ տարիէն ծայրագոյն իշխանութիւն ստանալով Յովհաննէս եպիսկոպոսի ձեռքով իրբեւ քարոզիչ, Զէյթուն իջաւ և առաջին քարոզը խօսեցաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ, որուն բնաբանն էր Ս. Աւետարանի հետեւեալ հատուածը «բռունք յա-

փրշտակին զարքայութիւնն երկնից»։ այս բնաբանը մեկնման կէտ առնելով սկսաւ խրատուելի Զէյթունցիները ըսելով, հայրենակիցներ, քաջերն են որ կը ժառանգէն Աստուծոյ արքայութիւնը, եթէ պաշտպանէք կրօնք, ազգութիւն և հայրենիք, քաջ կ'ըլլաք և այդպէսով ապահով եղէք որ Աստուծոյ արքայութիւնը ձեր պիտի ըլլայի թէ դասալիք ըլլաք, բարբարոսներ կուգան ոտնակոխ կ'ընեն ձեր հայրենիքը, կը կործանեն ձեր եկեղեցիները, կը ջնջեն ձեր ազգայնութիւնն ու կրօնքը։ որոնք իրարու հետ սերտ կապակցութիւն ունին) Եւ պատմութենէն փաստեր և օրինակներ բերելով յայտնեց որ ազգ մը պահպանող այս գլխաւոր պայմանները զէնքով կարելի է պաշտպանել, ուրեմն տէր եղէք ձեր զէնքին և երբէք մի կասկածիք որ ձեր ազգութեան ու կրօնքին սպառնացող մը սպաննելով զժողք կ'երթաք, առ հասարակ հայ ազգին և մասնաւորապէս Զէյթունցիին /ամենահաւատարիմ պաշտպանը զէնքն է։) Բարբարոսը ձեզ ու ձեր կրօնքը նախատելու համար կեալուր կ'անուանէ, բայց որպէս զի դուք կեալուր չըլլաք, որ անհաւատ ըսել է, պէտք է պաշտպանէք ձեր կրօնքը, որով հաճելի գործ մը կատարած պիտի ըլլաք ձեր Արարչի համար։ Բարբարոսը նախատեով ձեզ նախատած կ'ըլլայ Աստուծոյ պատուիրանները, նախատելով Աստուծոյ պատուիրանները, նախատած կ'ըլլայ ձեր Արարիչը, այդպիսի պարագայի մէջ, ձեր կրօնքը, ձեր Արարիչը նախատողն եթէ սպաննէք, մեղք գործած չէք ըլլար, այլ յանուն քրիստոնէութեան մը սուրբ պարտականութիւն։ Եւ կեանքէն ու աւետարանէն գաղան օրինակներ բերելով, եկաւ սա եղբակազութեան թէ, եթէ ձեզ կողոպտել ուզեն, դուք կողոպտեցէք, և թէ ձեզ սպաննել ուշխատին, ճարպիկ գտնուեցէք դուք սպաննեցէք, արքայութիւնը ձերն է, անա վերջարանս։ Դաւիթ վարդապետ ամբողջ մէկ տարի մնաց Զէյթուն և ամէն շաբաթ մէկ եկեղեցիի մէջ կը քարոզէր։ Օր առաջ իւրաքանչիւր եկեղեցիի աւագ երէցները կը ծանուցանէին թէ ո՞ր եկեղեցիի մէջ քարոզ պիտի խօսի Դաւիթ վարդապետը։ և այդ օրը այդ եկեղեցին խուռն բազմութեամբ կը լեցուէր, Զէյթունի չորս թաղերէն բազմութիւնը կաճապարէր զէպի այն եկեղեցին ուր պի-

տի քարոզէր Դաւիթ վարդապետ։ Մէկ տարի յետոյ Եպիսկոպոսը քաղաքապետն քարոզիչ անունով հրաման տուաւ Դաւիթ վարդապետին որ, երկրի ո՞ր կողմին որ կ'ուզէ՞ երթայ և քարոզէ հայ ժողովուրդին։ Այսպէսով Դաւիթ վարդապետ դարձաւ քաղաքապետն մի չըջուն քարոզիչ, Զէյթունի կործաներէն իրեն ընկեր մը առնելով զինուած սկսաւ քաղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ չըջել ու ինքնաճանաչութեան ու անվեհերութեան խրատոյսներով ոգեւորել հայ ժողովուրդը։

Հալէպի յայտնի քահանաներէն մին հետեւեալը կը պատմէ յանձին Դաւիթ վարդապետի։ Ուրֆացի Յակոբ եպիսկոպոսի առաջնորդութեան օրով, Զատիկին Դաւիթ վարդապետը Հալէպ եկաւ և խնդրեց որ թոյլատուութիւն ընեն իրեն, որ կիրակի առաւօտեան քարոզ խօսի։ Առաջնորդի հրամանաւ Դաւիթ վարդապետ ընտ բարձրացաւ և իր քարոզն սկսաւ հետեւեալ կերպով.— «Նախ ձեզ և մեզ մեծ աւետիս, «Քրիստոս յարեւ ի մեռելոց»։ Հազար ութ հարիւր այսքան տարի է որ քրիստոնեայ եկեղեցիներու մէջ, Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց, բայց ձեզի և մեզի կ'նշ, Քրիստոս իր աստուածային զօրութիւնով յարութիւն առաւ, մենք հայերս հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր կենդանի մեռեալ ենք, մենք ե՞րբ յարութիւն պիտի առնենք և մինչև ե՞րբ Յովնանու քունը պիտի քնանանք, մենք հայերս ալ պէտք է յարութիւն առնենք, և եթէ Քրիստոս իր աստուածային զօրութեամբ յարութիւն առաւ, մենք մեր բազկի զօրութեամբ պէտք է յարութիւն առնենք, և եթէ մենք այսօր կուրախանանք Քրիստոսի յարութիւնը տօնելով, Քրիստոս ևս պիտի ուրախանայ մեր յարութիւնը տեսնելով։

Այս քարոզը ժողովուրդի վրայ ա՛յնքան մեծ տըպաւորութիւն կը թողու և հաճելի կ'ըլլայ որ հալէպցիները միաճայնութեամբ կը խնդրեն վարդապետէն որ Հալէպ մնայ, բայց Դաւիթ վարդապետ կը մերժէ, ըսելով որ հոգեւոր հայոս չթոյլատրեր ինձ մէկ կէտի վրայ հաստատուիլ մնալ, իմ պաշտօնս տարբեր է, ես պէտք է պարտիմ և քարոզեմ ամէն տեղ։ Ժողովուրդը կառաջարկէ որ գտնէ պատարագ մը ընէ ու քարոզ մը եւս խօսի։ Դաւիթ վարդապետ ընդունելով հալէպցիներու

այս առաջարկը, մեռելոցի օրը պատարագ կը մատուցանէ և քարոզ մը ևս կը խօսի հետեւեալ իմաստով թէ մեռելները Աստուծոյ անարկու փողահարութեամբ յարութիւն պիտի առնեն, իսկ հայ ժողովուրդը իր հոգեւոր հովիւներու փողահարութեամբ պիտի զարթնու իր խոր քունէն:

Ուր որ երթար Դաւիթ վարդապետ մեծ ոգևորութիւն կուտար ժողովուրդին, ամէն տեղ մեն ընդունելութիւն կը գտնէր այդ համեստ քարոզիչը, յողմել չէր դիտեր ընտա Դաւիթ վարդապետ, մի քանի տարի Ձէյթունի վանքը մնալէն ետքը՝ տասնեակ տարիներ իր կեանքը ճամբորթութեան մէջ անցուց: Ամէն տարի կը մեկնէր և ամիսներով կը պտըտէր, օրինակ, Կիլիկիայի բաժնին մէջ, Փայաս, Պէլան, Սնարիք, Սուէյտիա, Բիլիս, Ս. յնթապ, Ուրշա, վերջապէս մինչև Սեբաստիայի կուսակալութեան այլ և այլ կողմերը, մինչև որ 1875ին մա՛ր վրայ հասաւ և Դաւիթ վարդապետ օտարութեան մէջ Սեբաստիայի կուսակալութեան Վեղիքքէօբրիւ գլուգաքաչաքին մէջ 47 տարեկան հասակին մէջ վախճանելով, թաղուեցաւ Վեղիքքէօբրիւի եկեղեցիի դաւիթը: Դաւիթ վարդապետի, այս անձնուէր հոգեւորականի մա՛ր մեծ սուգ պատճառեց առ հասարակ բոլոր Ձէյտունցիներուն և ամէն անոնց, որոնք պատեհեցան իւր անեցած էին, գտնէ մի անգամ, լսել ինքնաճանաչութեան քաղցր յորդորները, Դաւիթ վարդապետ իր ստանձնած ծանր պաշտօնէն զտա, ունէր անտիպ աշխատութիւններ, Կիլիկիայի աշխարհադրական կազմութեան վերաբերմամբ մի ուսումնասիրութիւն, որը եթէ սպուէր, մեծ օգտակարութիւն կարող էր մատուցանել ներկայ սերունդին, բայց ափսո՛ս որ Ձէյթունի մեծ հրդեհին Դաւիթ վարդապետի բոլոր գրութիւններն ևս այրեցան ու չբացան:

ԵԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ՍՄՐԱՏ ԲԻՐԱՏ

Բուրգերէն (Հայրենի Բերրութեան)	3
Սուրայի Արժիւր (Թատրերգութիւն 5 Արար)	3
Վեղարաւոր Հերոսը (Կենսագրական)	1
Բանգէ Բանգ (Պատմական վէպ 5 Հատ)	30
Եղբորդ: Սասուն (Պատմական վէպ Ա. Եւ Ռ Հատ)	10

ԳԷՈՐԳ ԱՐՔԵՊ. ԵՐԷՅԵԱՆ

Արդարութեան համար	5
-------------------	---

ՏԻԳՐԱՆ ՉԻՕԿԻԻԲԵԱՆ

Հայրենի Չայներ	4
----------------	---

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0425363

15240.

